

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA:
AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG.

SZERKESZTIK:
VÁRI ALBERT és P. SZENTMÁRTONI KÁLMÁN

TARTALOM:

	Lap
Vári Albert: <i>Intelligencia. (Meditáció)</i>	229
P. Szentmártoni Kálmán: <i>Báthory István király</i>	232
Dr. Gál Kelemen: <i>Az akarat szabadságáról. (Befejező közlemény)</i>	238
Zoltán Sándor: <i>A „másvilág“ és az Újszövetség</i> ...	249
Pálffy László: <i>Köszöntő a Berde-serleggel</i>	263
Ütőné, Osváth Róza: <i>Az anya szerepe a gyermeknevelésben</i>	266
Irodalom	271
Különnfélék	272

LXX. ÉVF.

1 9 3 8.

6. FÜZET.

Tipografia „Pallas“ Cluj, Strada Vlăhuță 3,

Bun de imprimat

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcseleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre Romániában 200 lej. Magyarországon 8 P., mely összeg Budapesten az Országos Központi Hitelszövetkezetenél (V., Nádor ucca 22 sz.) levő folyószámlánkra befizethető. Pártoló-díj egész évre: 300 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj, Unitárius Kollégium).

Alapítóknak, akik 3000 lejt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

Intelligencia.

(Meditáció).

Ez a szó, amely eredetileg értelmességet jelent, sokféleképpen van használatban a közforgalomban. Azt mindenki elismeri, hogy valamely felsőbbrendűséget jelent. Hogy olyan emberi értéket fejez ki, amely javára és előnyére van annak, aki rendelkezik vele, hogy az intelligens ember jóval több, mint a közönséges ember; hogy az intelligencia olyan kincs, amire vágyik minden ember, s amiért érdemes törődni. De, hogy mi a lényege, milyen úton lehet megszerezni, hogy egyáltalán megszereshető-e emberi úton, vagy Isten különös ajándéka: ezekre nézve nagyon eltérők lehetnek a felfogások és vélemények.

Azzal a felfogással, mely az intelligenciát valamely fajhoz, nemzethez vagy társadalmi osztályhoz köti, nem is kell foglalkozni. Az intelligencia nem külső adottság, amelyet általánosítani lehetne. Nem is ruházat, melyet tetszés szerint felvesszünk vagy leteszünk. Inkább egyéni és lelki tulajdonság, aminek mértéke és ereje az egyének szerint módosul és változik. Áttöri a faji, felekezeti és társadalmi korlátokat. Nem olyan, mint a meghatározott éghajlathoz kötött növények. Északon és délen mindenütt megterem, ahol emberek élnek.

Vannak, akik az intelligenciát az *értelmi* képzettségben látják. A szó eredeti jelentése is ennek felel meg. Valóban az értelmi erő alapfeltétele az intelligenciának. De ezt nem szabad összetéveszteni az ismeretekkel, sőt még a tudományossággal sem. Nem minden tudósra lehet rámondani, hogy intelligens. Sőt akárhány tudós durvalelkű, egyoldalú, félszeg. Az ilyenekre nem mondhatjuk, hogy egyszersmint intelligens emberek is. Annál kevésbé azonosíthatjuk az intelligenciát a közönséges iskolai végzettséggel s akármilyen diploma megszerzésével. Az iskolázott emberek közül sok szélhámos, csaló kerül ki, akiket értelmi kép-

zetségük nem óv meg attól, hogy a bűn útjára lépjenek. Sőt az ilyen, úgynevezett diplomás gazemberek, annál nagyobb ügyességgel és több számíttással eszelik ki rossz cselekedeteiket. Nem a külső ismeretek szerzésében s azok elraktározásában áll az igazi intelligencia; hanem az értelem belső erejében. Abban az erőben, amely az okok és okozatok összefüggését felismeri, az igazságot minden egyoldalú elfogultság nélkül mindenütt meglátja és elismeri, amely az egész lelki életnek kormányzó és vezető szelleme. Ezt az értelmi erőt a tanulás, a tudás fejleszti, de nem adja meg. Sőt az egyszerű, tudományos készség nélküli emberek között is sok van, akiket természetes józan eszük révén az intelligens emberek közé sorozhatunk.

Az értelmi erő csak egyik feltétele az intelligenciának. Másik feltétele az *érzelmek tisztasága és nemessége*. Az értelem egyoldalú fejlesztése csak olyan, mint a hold világossága. Nem melegít és nem termékenyít. Ész és szív szoros kapcsolatban van egymással. Nem kell azt a kérdést feltenni, hogy melyik a lényesebb és melyik a fontosabb. Ez csak olyan kérdés volna, mint ha a két szem, vagy a két kar között kellene választanunk. Vagy ha az édes anyát kényszeritenők, hogy két egyformán szeretett gyermeke között különbséget tegyen. Az ilyen próbatételben a a Pókainé szive is megrepedt. Igaz, hogy különböző hivatása van az észnek és a szívnak, de mind a két irányu munka az emberiséghez hozzátartozik. A Biblia, mikor azt mondja, hogy Isten az embert „a maga képére és hasonlatosságára teremtetten”, akkor bizonyára nem csak az értelmet, hanem a szívet, vagyis az érzelmeket is érti. Értelem és érzelem a lelki életnek két alappillére. Bármelyik nélkül az ember csak félember.

Azonban az érzelmelek könnyen elfajulhatnak. Mint a megáradt folyam átlépi partjait s ellenállhatatlan erővel borítja el a legszebb vetéseket: úgy az elfajult érzelmelek áldás helyett romlást és pusztulást hagynak maguk után. Az elfajult érzelmeleknek eme rombolásásáról tesznek bizonyosságot a mindennapi életben azok az elkényeztetett és félrevelt gyermekek, akik az édes anyák u. n. „majomszeretetének” az áldozatai. Erről beszélnek azok a könnyek és keserőségek, amelyek a harag, a bosszu és gyűlölet fékevesztett indulatainak kárhóztos eredményei. Beszélnek az elvakult fanatizmusnak vallási és politikai téren ama tulkapásai, amelyek keresztet faragnak vagy máglyát gyujtanak a másképpen gondolko-

zók részére. Ahol az emberi érzelmek ennyire korlátjukat veszítik, ahol az elvadult indulatok és szenvedélyek uralkodnak: ott nem beszélhetünk intelligenciáról. Intelligens embernél az ész és szív párhuzamosan haladnak, egymás útait nem keresztezik, hanem áldott összhangban élnek és végzik Istentől adott hivatásukat.

Az intelligencia *a tiszta erkölcs nélkül* sem képzelhető el. Vagyis az intelligens ember ura akaratának. Az akarat olyan a lelki világban, mint a motor a gépeknél. Amíg a gépész ura a motornak, addig az egész gép engedelmeskedik neki, de mihelyt ez kiesett kezéből, a gép járása ingadozó és bizonytalan s a legtöbbször a pusztulás örvényébe rohan. Az akarat nélkül való ember olyan, mint az evangéliumi hűtlen szolga, aki elásta a reábizott talentumot. Vagy pedig olyan, mint a sárguló falevél, melyet a szél szárnyaira vett s kénye-kedve szerint emeli fel a magasba vagy ledobja a porba és a sárba. Sem az állandó tétlenségben élő lélek, sem az üstökös-ként bolygó lélek nem érdemli meg az intelligens nevet. Az intelligens ember akaratát állandóan bizonyos célra irányítja, s a kitűzött cél szolgálatára hajtja erőit és tehetségeit. Célja soha sem ellenkezik az erkölcs törvényeivel. Ezért cselekedeteiben mindig következetesség van. Az intelligens ember egyszersmint jó ember, aki nem csak magának, hanem másoknak is él. Kerüli a szertelenségeket, de az igaznak ismert uton erős akarral halad előre. Szóval, az értelem által kiegyensúlyozott lelkű ember az intelligens ember. Valódi jellem.

A lelki intelligencia *külsőségekben* is megnyilatkozik. Az arc külső derűje a belső összhangnak a jele. A gondolatoknak és érzéseknek szabatos és érthető beszédben vagy írásban való kifejezése, az erkölcsi törvényekhez alkalmazott cselekedetek, a társadalmi ügyesség mind lehet a belső intelligencia megnyilvánulása. Azonban nem minden szépnek és jónak látszó tetszetős külsőséget, nem minden társadalmi ügyeskedést lehet és kell az intelligencia javára írunk. Az intelligencia arany, amelynek önmagában van az értéke, de nem mind arany az, ami fémlik.

Vári Albert.

Báthory István király.

(Terror hostium.)

Nem szép Erdély földjén született a fentti című 378 lapra terjedő hatalmas történelmi munka.

Egy véletlen emberölés miatt száműzetésre és vagyonvesztésre ítélt Zborowski Sámuel lengyel főnemes Gyulafehérvárra menekült, ahol barátságot kötött az öreg Blandratával, aki annyira megszokta és megszerette Erdélyt, hogy nemcsak élni, hanem meghalni is itt akart. Ilyenformán nyilatkozott Erdélyről Bruto János Mihály, a kiváló történétíró is, akit Báthory szerződtetett udvarába, mert nagyon szerette a történelmet. Bruto szintén unitárius volt s Blandratához hasonlóan ő is szabadelvű hitvallása miatt hagyta el hazáját.

A nagy Báthory Istvánnak kicsi lett Erdély. Hátha sikerülni fog neki, ami János Zsigmondnak nem sikerült. Zborowski Sámuel a fejedelem megbízásából elindult, hogy Lengyelországban hangulatot teremtsen Báthory lengyel királyné választása mellett. Bekes Gáspár leverése után Báthory István Blandratát, akit legalkalmasabbnak talált, Krakóba küldötte, hogy ott működjék megválasztása érdekében. Blandrata felkereste régi ismerőseit s egyengette Báthory István megválasztásának az útját s ahol szép szóval nem lehetett célt érni, ott az „aranycsitkók“ segítségével dolgozott ő is, mint a többi jelöltek ügynökei. Egyesek, mint a Zborowskiak elfogadták a pénzt a Miksa császár emberétől s Blandratától is. Báthorynak erre volt bőségesen pénze, aranya a legyőzött Bekes Gáspár híveinek elkobzott vagyonából. Szekerekkel heteken át hordták a sok aranyat és ezüst holmit, amiből verette azután Báthory az arany dukátot és a máriást. (36 l.).

Így az unitárius Blandrata politikai ügynöke lett a katolikus Báthory Istvánnak s elvégezvén a reá bízottakat Krakóból Varsóba ment Blandrata a királyválasztó országgyűlésre, ahol előbb szabálytalanul Miksát, majd a köznemesség erélyes fellépése után

Báthoryt választották lengyel királlyá. Ez a gyors választás és váratlan eredmény Blandratát is meglepte.

A „hüségese“, „furfangos“ Blandrata visszatérve Lengyelországból beszámolt a fejedelemnek végzett munkájáról, amivel Báthory meg volt elégedve, minek jeléül egy szász falut ajándékozott Blandratának. Mikor Báthory Kristóf kérdőre vonta öccsét, hogy miért küldötte követül az eretnek Blandratát, Báthory erre azt válaszolta, hogy Blandrata még trónralépésekor megígérte, illetőleg „megesküdött“, hogy ezután „teológiával nem foglalkozik“ s különben is „már nem olyan túlzó áriánus, amelyen egykor volt.“ (48 l.) Báthory Kristóf így folytatta tovább a szemrehányást: „az unitáriusok ülnek a boltokban, műhelyekben, a városok tanácsában és országgyűléseken, ahol többségben vannak, miként udvarodban, ahol tanácsadóid nagyrésze unitárius“, mire Báthory István így válaszolt: „Csakhogy azok megbízható, derék emberek, kik senkinek sem ártnak és jó alattvalói az országnak.“ (48—49 l.) Báthory Istvánnak akarva, nem akarva türelmesnek kellett lennie, mert Erdély lakosságának csaknem kilenc-tized része protestáns volt. A főnemeseik között alig egy-két katolikus család van, a köznemesség és a városi polgárság majdnem teljes számban protestáns. Sokszor 3—4 napig kellett mennie az útnak, míg Erdélyben katolikus templomra akadt s alig 30 katolikus pap volt az országban s hogy azok is milyenek voltak, arról nagyon szomorú feljegyzéseket hagyott fenn Possevino Antal jezsuita író.

Báthory, miután a lengyel küldöttség előtt a megyyesi templomban a királyi esküt letette, Lengyelországba távozása előtt felnégyeltetett „nehány székely pártütőt“, hogy ne felejték el az erdélyiek az „Ellenségek rémét“ s lássák a lengyelek, hogy milyen királyuk lesz. Majd Moldován át a csángó vidéken ment Báthory Lengyelországba, ahol a nép mindenütt nagy lelkesedéssel fogadta, ami könnyen érthető, mert a magyar-lengyel érintkezés és barátság évszázados volt, visszanyúlik egészen Szent Istvánig.

Báthory István uralkodásának legkimagaslóbb eseménye az oroszok ellen viselt dicsőséges hadjárata. Ebben az egyenlőtlen háborúban az orosz hadsereg négyszer akkora volt, mint a Báthoryé, de Báthory mégis szembeszállt a hatalmasabb ellenséggel, mert tudta, hogy a háborút nem a létszám, hanem a hit, a lelkesedés, egy eszméért való rajongás s a magasabb taktika dönti

el. A hadviselők egyéniségében is nagy különbség van. Rettentes Iván, jelzőjének megtestesítője. Emberek nyárson sütése, agyonkorbácsolása, nők meggyalázása, ez az ő hadi módszere. Báthory mérsékelt s olyan emberszeretet mutatott a hadjáratokban, amilyenre alig van példa a XVI. században. Báthory három évig tartó háborúban teljesen leverte az oroszokat. Báthory legfőbb ereje hadvezéri képességében volt, míg ellenfele, Iván cár nem értett a hadi dolgokhoz. Nagy előnye Báthorynak az is, hogy seregében sok kiváló erdélyi magyar vitéz volt. Ott van első sorban az unitárius Bekes Gáspár, a magyarok generálisa, aki mindig elől van. Harcol lovon s ha kell leszáll a lóról a hajduk közé megy s úgy buzdítja őket. Súlyos gyomorbajt szerez a hadjáratban, de számba sem veszi. Mindenütt elől jár erdélyi lovasaival, nem ijedt meg a vértől, mely a mellette küzdők véréből egyre ruhájára fröccsent. Küzdött férfiasan s halála után megsíratták nemcsak az erdélyiek, hanem a lengyelek is, azt hagyták róla írásban: „Bámulatos eszű és ügyességű ember“. (1431.) Öccse, Gábor szintén előljárt mindig az erdélyi vitézek között, míg egy várostromnál egy puska-golyó leterítette.

Bekes mellett ott harcolt a lengyel-orosz harcmezőkön, vitéz Székely Mózes, akiből később Erdély második unitárius fejedelme lett; itt küzdött és halt meg Székely Mózes öccse, Székely András is. A Lengyelországba szakadt erdélyi magyarok sok dicsőséget és fényt szereztek a magyar névnek nemcsak a harctéren, hanem fontos szerepük volt a nagy lengyel király udvartartásában is, amely idegenben is magyar volt, hiszen a király 2000 főnyi testőrsége nagyrészt magyar vitézekből állott s természetesen az ezeket kiszolgáló mesteremberek is magyarok voltak. A magyar udvartartás vezetője Wesselényi Ferenc, aki rajongásig szerette Báthoryt és őt még hadjárataiba is elkísérte. A király is kedvelte Wesselényit s idegen földön, Rigában emelte őt báróságra, majd pedig Wesselényi változatlan hűségét azzal jutalmazta, hogy 1584-ben neki adományozta Erdélyben Hadad várát Sibóval együtt, ahonnan a Wesselényiek előnevüket is vették.

Wesselényi után a magyarok közül Kornyi Bekes Gáspár volt Báthory udvarában a legbefolyásosabb személy. Bekes, mikor vette észre, hogy Miksától semmi jót nem remélhet, önmagát legyőzve, felajánlotta szolgálatát egykori nagy ellenfelének; Báthory nagylelkűen kibékült a már kegyelemkenyéren élő egykori halá-

los ellenségével Bekes Gáspárral, aki Lengyelországba ment s hűséges szolgálatával kiérdemelte Báthory elismerését. A magyar csapatok főparancsnoka lett s hadi képességének s kiváló szellemi erejének sokszor adta jelét s úgy viselkedett, hogy Báthory is teljesen megbizott benne. Szabad bejárata volt a királyhoz. Fontosabb tárgyalások alkalmával egy szobában vagy sátorban aludtak s Báthory minden fontosabb ügyet megtárgyalt Bekes Gáspárral. Hűségét, érdemeit azzal jutalmazta Báthory, hogy lengyel állampolgárrá tette s birtokot adományozott neki, Krakóban a piacon is volt háza Bekes Gáspárnak. Minél inkább mutatta ki Báthory vele szemben rokonszenvét, a lengyelek annál jobban gyűlöltek s „képmutatónak“ mondták Bekest, de katonai erényeit a lengyelek is elismerték, amit nem is lehetett letagadni, mert sokszor bebizonyította, hogy kitűnő katona. Mindezek azt igazolják, hogy Bekes Gáspár nem volt érdemtelen jelölt Erdélyország trónjára. Bekes Gáspárt még a pápai nuncius is nagybecsülte s kezdetben az érintkezésben az unitárius Bekes csak annyit kötött ki, hogy vallási dolgokról egyáltalán ne tárgyaljanak, amiből az látszik, hogy ekkor Bekes még erősen megállott unitárius hite mellett, később azonban Báthory és a nuncius hatása alatt már ingadozik s „halála előtt megvallotta a királynak, hogy már hisz a Szentháromságban“, de még sem tartották megtértnek, mert éppen unitárius volta miatt, halála után, ami 59 éves korában következett be, nem kaphatott helyet a székesegyházban, hanem egy Vitna melletti halmon temették el, amelyet a nép ma is Bekeshegyének nevez. (189 l.) Ha Bekes nem is lett katolikussá, de azzá lettek gyermekei, akik ténylegesen átkeresztelkedtek.

Bekes Gáspár élete és működése kitűnő példázata annak, hogy Erdélyben az igazi tehetséget és szorgalmat milyen sokra becsülték. Bekes Gáspár, amint Dr. Veress Endre megállapítja, román származású és görög keleti vallású volt. Fiatal korában jutott János Zsigmond fejedelem udvarába, ahol sohasem kérdezték, hogy milyen nemzetiségű és milyen vallású, hanem képességei szerint gyorsan haladt előre s lett az apródból nagyhatalmú tanácsúr és János Zsigmondnak egyik legkedvesebb, legbizalmasabb embere és egyik végrendeleti végrehajtója, sőt János Zsigmond kiváló tehetsége miatt utódjának is őt jelölte. Bekes Gáspár János Zsigmondnak, illetőleg Blandratának a hatása alatt áttért az akkor vezetőszerpet vivő unitárius vallásra s unitáriusnak vallotta magát Lengyelországban is egészen haláláig.

Bekes Gáspár halála után Bornemisza János lett a magyar csapatok főparancsnoka. Báthory udvarának negyedik nevezetes embere a jótollú Berzeviczy Márton volt. Azok a magyarok, akik ott meggazdagodtak, nem jöttek vissza Erdélybe, hanem elfelejtették a magyar nyelvet s teljesen beolvadtak a lengyel nemzetbe. Bekes Gáspár, Berzeviczy unokái már igazi lengyelek voltak.

Bájos alakja e műnek Báthory Griseldis, Báthory Kristóf leánya, aki Báthory István kívánságára nőül ment a nálánál 28 évvel idősebb Zamoyski János kancellárhoz, aki apja lehetett volna. A politikai célokkal szemben hajlékony nő, mint kálvinista válásban nevelkedett teljes hiűséget mutatott egyházához, mert mikor Báthory át akarta téríteni a katolikus vallásra, ezeket mondotta: „Megbocsásson Felséged, nem teljesíthetem kívánságát. Nem hagyom el hitemet, amelyben felnövekedtem. Ne kívánjanak tőlem ilyet, mert inkább rögtön visszatérek szégyenszemre, vagy meghalok.“ (214 l.) Báthory Istvánt nagyon meglepte kis hugának a hiűsége, határozottsága s egész életén át türelmes lévén, hugával szemben is az maradt. Báthory türelmességét mutatja az is, hogy 1585-ben, mikor Socini Faust kénytelen volt Olaszországból menekülni, Krakóba ment s nem útasította ki Lengyelországból. Báthorynak az volt a meggyőződése, hogy a „vallást sem üldözéssel, sem vérrel terjeszteni nem szabad. Erre esküm kötelez, de kötelez a józanság is.“ (286 l.)

Báthorynak a politikában nagy célkitűzései voltak. Egész Oroszországot meg akarta hódítani, de ezt a tervét a pápai szék ellenezte. Titkos célja az lehetett, hogy magyar királlyá legyen s akkor erdélyi vajdává Bekes Gáspárt tette volna. A törököt végleg ki akarta űzni Erdélyből és Magyarországból, de azt is jól látta, hogy a németekkel sem lehet állandó szövetségre lépni a magyaroknak.

Magának dicsőséget szerezve, dicsőséges fejezetét írta meg a lengyel nemzet történetének. Hogy Lengyelországot nagygyá, hatalmassá akarta tenni, azt a lengyel nép is megérezte s a „haza atyjának“ nevezte Báthory Istvánt. A lengyelek atyja azért sohasem tudta elfelejteni, hogy magyar s kedvezett a vele együtt levő, őt nagy céljaiban híven és kiltartóan segítő magyaroknak, kik közül, mintegy 3000-en hullatták vérüket a lengyel föld megnagyobbodásáért. Mikor 1586-ban 53 éves korában meghalt, meghagyta, hogy „a magyarok mielőbb hagyják el az országot s ne adjanak több alkalmat az irigykedő lengyelek megszólására.“ (306 l.)

Mindig esemény számba ment, ha Dr. Veress Endrének egy-egy történelmi munkája megjelent s a várakozók reménységükben most sem csalatkoztak. Amint szerző mondja, 45 éve foglalkozik levéltári ku'atásai alapján a Báthoryak korával, ami meg is látszik, mert a kor társadalmi szokásait is a legapróbb részletekig ismerteti. Dr. Veress Endre is hatása alatt áll korának s a Stefan Zweig után divatosná lett regényes formában írja munkáját, amiért megengedi azt a szabadságot, hogy oklevelesen nem bizonyítható eseményt is vesz be művébe. Ez az új forma bár könnyebbé és élvezhetőbbé teszi a kiváló munkát, de azért az elmesélő mellett mindig csak előre tör a nagy tudású, rengeteg adattal rendelkező történetíró s adatainak súlyosságával elnyomja a romantikusságot. Ez nem is baj, sőt jól esik és a munka előnyére válik, hogy a regényességből a maga valóságában, fenséges alakjában bontakozik ki Báthory István hatalmas, félelmes nagysága.

P. Szentmártoni Kálmán.

Vasárnap a kórházban.

(Mütét után.)

Mivel dicsérjelek én édes Istenem ;
Ki újra megfogtad erőtlén kezem ? ...
Mit szóljon, susogjon én gyöngé ajkam,
Mikor hozsánnát zeng ma föld s az ég ;
Mikor harangok konduló ércnyelve
Összhangban hirdeti: oh áldva, áldva légy !

* * *

Aléltan hulltam kórágymra vissza,
Mig a rémek, árnyak elmultak halkan.
Mivel dicsérjen most én gyöngé ajkam ;
Mint ejtsem szebbnek, nagyobbnak neved ?
Szólni nem tudok, szívem hódol Neked :
Istenem, Te érted a könnyecseppeket ! ...

Ürmösi Károlyné.

Az akarat szabadságáról.

(III. befejező közlemény).

Mielőtt Planck elméletének ismertetésére áttérnénk, lássuk röviden az ő élete történetét, melyből jelentőségének mérlegelésére is szempontokat kaphatunk. A tudományos világ az idén április 23-án ünnepelte Planck 80. születésnapját. Ez alkalommal kellően értékelték és a fizikai tudomány körein túl is kiemelték azt a korszakos felfedezését, melyet a fizikában tett a *kvantumelméletben*. Ez az elmélet olyan mélyen belevágott korunk természettudományos gondolkozásába, mint annak idején Newton felfedezése. S miként Newton mechanikája nemcsak a fizikai gondolkodást irányította és termékenyítette meg, hanem a megismerés utáni emberi főrekvésre is rányomta bélyegét, amint azt különösen Kant rendszerében látjuk, úgy azok a gondolkodási távlatok, melyeket a kvantumfizika teremtett, magukban hordják a magját egy olyan szellemi magatartásnak, amely a természet-tudomány határain kívül esik. A fizika történetében azt a korszakot, mely a XX. század kezdetével záródik, *klasszikusnak* nevezik. A fizika akkor teljesen kialakult és lezárt tudománynak látszott. Planck a klasszikus fizika e zárt és előkelő épületében olyan helyekre bukkant, ahol a klasszikus törvények nem egyeztek a tapasztalattal. A klasszikus fizika megoldatlan kérdése volt a sugárzó hő energia eloszlása a normálspektrumban. Az energia sugárzása nem folytonos, összefüggéses, hanem csak meghatározott kvantumokban történik. Az a titkos eszköz, mellyel a természet a kvantumtörvényeket szabályozza, a Planck-féle hatáskvantum. E hipotézist, mely nemsokára hallatlan termékenységűnek bizonyult, 1900-ban állította fel Planck. Ehez kapcsolódnak Bohr, Heisenberg, Schrödinger kutatásai, De Broglie felfedezése a korpuszkulák hullámtermészetéről, a sugárzás korpuszkuláris jellegéről s az anyagok sugárzássá való átváltozásáról. Mindezt a tudomány utolsó elemzésben Planck zseniális gondolatának köszönheti.

Planck 1889—1928-ig előadásokat tartott a berlini egyetemen, mint az elméleti fizika tanára. 1913—14-ben rektor volt. 44 év óta

tagja a porosz tudományos akadémiának, 26 év óta titkára a természet-tudományi-matematikai szakosztálynak, 1930—37-ig elnöke a Vilmos császár társaságnak. Tagja az upsalai, göttingai, müncheni, bécsi, kopenhágai, dublini, bostoni, római, stockholmi, turini, londoni, washingtoni és amsterdami tudományos akadémiának. 1920-ban a fizikai Nobel-díj nyertese. 1930-ban kapta a német birodalom sascimerét s tiszteletbeli tagja lett a német fizikai társaságnak. Tehát külső kitüntetésekben is páratlanul gazdag az élete. A porosz tudományos akadémia 50 éves doktori jubileumán úgy üdvözölte, mint ritka példányát egy oly férfúnak, kinek dicsősége örök időkre a csillagokba van írva.

Planck föbbízben foglalkozott a szabadakarat kérdésével s ez természetes, ha tudjuk, hogy az új fizika mennyire belevág a szellem-tudomány kérdéskörébe s mennyire befolyásolja a világnézet kialakítási förekvéseit. 1926-ban a fizikai törvényszerűségről írt előadásában¹ erősen hangsúlyozza, hogy a szigorú okozatiságot a szellem-tudományok sem nélkülözhetik. S azokkal szemben, akik a szabadakarat tényét hozzák fel ez ellen, kijelenti, hogy itt nincs ellenmondás, mert „az ember akaratszabadsága fökéletesen megfér egy szigorú októrvény egyetemes uralmával“. Az októrvény azt jelenti, hogy a cselekedetek, a lelki folyamatok s az ember akaratí motívumai teljesen megvannak határozva az egész lelki élet állapota s a külvilág befolyásai által. E tétel helyességét nem lehet kétségbevonni, mert az akaratszabadságnál nem az a kérdés, hogy van-e ilyen határozott összefüggés, hanem az, hogy ez az összefüggés megismerhető-e az illető által. Az akarat szabadságának tudatát csak akkor kellene tagadni, ha valaki képes volna csupán az októrvény alapján saját jövőjét előre megmondani. Ez azonban lehetetlen, mert logikai ellenmondást tartalmaz. Minden fökéletes megismerés ugyanis fölteszi, hogy a megismerendő tárgy nem változik az ismerő alanyban végbemenő belső folyamatok által. Ez a feltevés azonban nem áll meg, ha tárgy és alany azonosak. Vagy konkrétbben kifejezve: minthogy egy akaratí motívum megismerése a saját belsőkben élmény, amelyből új akaratí motívum származhatik, ezzel az akaratí motívumok száma szaporodik, ez pedig új ismeretet hoz, amely megint egy új akaratí motívumot termel s a következmények láncolata így megy tovább anélkül, hogy végleges motívumhoz jutnánk, azaz olyan ismerethez, amely új akaratí motívumot nem vált ki. Egészen más az eset akkor, ha az egyén egy be-

¹ Physikalische Gesetzhchkeit im Lichte neuerer Forschung. Leipzig 1926.

fejezett, kész cselekedetre tekint vissza. Itt az akaratot az ismeret nem befolyásolja s ezért a motívumoknak szigorúan oki szemlélete leg-
alább elvileg lehetséges. E gondolatfűzés végső következményét így vonja le: „Egyedül az oktörvényből a legokosabb ember sem tudja a saját tudatos cselekedetei elhatározó motívumait levezetni. Erre szükség van egy más zsinórmértékre, tudniillik az erkölcsi törvényre, amelyet nem képes pótolni a legmagasabb intelligencia és a legfinomabb önelemzés sem“.

Ugyanígy körvonalazza felfogását tíz évvel később a fizikának a világnézet kialakításában való harcáról szóló előadásában,¹ melyben hangsúlyozza, hogy a természeti és szellemtudományok nem választhatók el egymástól, mert szilárdan összefont szövedék. És nem volna értelme a fizikában a szigorú oktörvényt felvenni, ha az nem volna érvényes a biológiában és lélektanban is. Az akarat kérdését így szokták feltenni: az emberi akarat kötve van-e, vagy nincs? Szerinte a kérdés így helytelen, melynek nincs határozott értelme. A való tényállás így fejezhető ki: egy mindent áttekintő szellem szempontjából az akarat, mint minden testi és szellemi történés, okilag főkéletesen kötve van. De a saját én szempontjából a jövőre irányuló saját akarat nincs okilag kötve és pedig azért, mert a saját akarat megismerése magát az akaratot okilag befolyásolja úgy, hogy itt egy szilárd oki összefüggés végérvényes megismeréséről szó sem lehet. Röviden így is mondhatnók: tárgyilag kívülről szemlélve az akarat okilag kötve van, alanyilag belülről szemlélve szabad. Aki ezt nem akarja elfogadni, az nem veszi észre, vagy elfelejti, hogy a saját akarat sohasem hódol maradéktalanul a saját megismerésnek, hanem az ismerettel szemben az utolsó szó mindig az akaraté. Tehát elvileg le kell mondanunk arról, hogy saját akarat cselekményeink motívumait az oktörvény alapján, tehát a tudományos megismerés útján előre meghatározzuk. Ezzel az is ki van mondva, hogy az ész és a tudomány nem elégségesek arra, hogy feleletet adjanak arra a legfontosabb kérdésre: hogyan cselekedjem? Ezek szerint tehát a tudománynak nem volna szava ott, ahol etikai kérdéseket tárgyalunk? De igenis van, mert kölcsönös összefüggés van az ismeret és értékítéletek között. És a tudomány sem választható el a kutató személyiségétől. S a tudomány, vallás és művészet sem egymástól. A legtisztább etikai világnézet sem vezet az eszményi főkély céljához, csak az útát mu-

¹ Die Physik im Kampf um die Weltanschauung. Leipzig. 1939.

tatja arra felé. De nem nyugtalanító-e ez a folytonos, kilátástalan fáradozás? Vajjon értékes-e egy olyan világnézet, mely nem nyújt egyetlen szilárd pontot, amely a lét küzdelmeiben biztos alapot ad? De van egy szilárd pont, az ember legfőbb boldogsága, belső békét adó, örök érték: a tiszta érzület és a jóakarát.

Wer immer strebend sich bemüht,
Den können wir erlösen.

Ennek a tiszta, erkölcsi ideáлизmusnak magasztos akkordjaival végződik ez az előadása, melyet 1935. március 6-án tartott. Egy évvel később, 1936. november 17-én a német filozófiai társaság lipcsei gyűlésén végre a szabadakarát lényegéről tartott előadásában¹ sokkal behatóbban és részletesebben fejtette ki felfogását. Fejtegetése e tételből indul ki: „az akarat szabadság bennünk élő tudata, mely cselekedeteinkért és mulasztásainkért való felelősség érzésével a legszorosabban párosul, hogyan hozható összhangzásba minden történet okozati szükségképeniségéről való meggyőződésünkkel, mely minket minden felelősség alól felmenteni látszik?” Hogy milyen nehéz e kérdésre kielégítő feleletet adni, mutatja az, hogy nagynevű fizikusok hajlandók az okozatiság törvényét feladni azért, hogy az akarat szabadságát megmentsék s a kvantumelméletet, mint az oktörvény áttörését alkalmazzák az akarat szabadság megmagyarázására. Azonban azt, hogy a véletlen hogy talál össze a felelősség érzésével, nem kutatják. Planck ezzel szemben azon az állásponton van, hogy az egyetemes oktörvény feladása nélkül is meg lehet érteni az akarat szabadság és az erkölcsi felelősség érzés tényét.

Fejtegetése onnan indul ki, hogy általános oktörvény érvényes a természeti és a *szellemi világ* összes folyamataiban. Egy esemény bekövetkezésének meggyőző és világos bizonyítéka az, hogy a bekövetkezést előre látjuk. Ez pedig azt jelenti, hogy az az esemény okilag determinálva van. De a bekövetkezést csak az látja előre, aki pontosan ismeri az egyes körülményeket, melyek az esemény kezdetén fennforognak s aki kellően éles értelemmel bír. Az oktörvény *egyetemességéről* nem beszélhetnénk, ha csak egy helyen is át volna törve, ha pl. a tudatos, vagy tudatalatti lelki élet folyamatai, az érzelmek, gondolatok s az akarat is nem volnának alávetve az ok törvényének. Tegyük fel tehát, hogy az emberi akarat is okilag determinálva van, azaz: ha valaki önként, vagy hosszabb megfontolás után határozott

¹ Vom Wesen der Willensfreiheit. Leipzig, 1937.

akaratot nyilvánít, vagy valamire eltökéli magát, egy elég éles elméjű és passzive viselkedő megfigyelő képes lesz az ő magatartását előre látni. Az akarat cselekvény egy csomó motívum összehatása által jő létre, melyek tudatosan, vagy tudatlanul, különböző erővel különböző irányokban érvényesülnek s egy bizonyos eredménnyé összetevődnek úgy, mint a fizikában különböző erők egyesülnek egy bizonyos létesülő folyamathoz. Természetes, hogy a minden irányban egymást keresztező akarat motívumok kölcsönös játéka itt sokkal finomabb és bonyolultabb, mint a természeti erőknél s olyan megfigyelő, ki az összes motívumokat ismerné s jelentésükben helyesen mérlegelné, a valóságban nincs, csak logikailag lehető. A történetíró minden történeti eseményt úgy magyaráz, mint okilag feltételezettet s a fennmaradó hézagokat nem az okozatiság áttörésének, azaz a véletlennek tulajdonítja, hanem a tényleges viszonyokba való betekintés hiányának. A pszichológus a maga megfigyelésénél a mindent áttekintő megfigyelő álláspontjára helyezkedik, akinek feltétlenül passzívnak kell maradnia, mert a megfigyeltre való minden befolyás zavarná a kikutatandó oki összefüggést és meghamisítaná a megfigyelésekhől vont következtetéseket. Mert már az a körülmény, hogy a kísérleti személy tudja, hogy őt figyelik, végzetes hibák forrásává lehet. A gyakorlati életben is folytonosan használjuk a szigorú oki determinizmust. Az emberekkel való érintkezéseinkben cselekedeteinket úgy irányítjuk, hogy azok bizonyos hatást gyakoroljanak a környezetükre. Minél jobban ismerünk valakit, annál biztosabb ítéletünk az ő magatartására. És ha másképp viselkedik, mint ahogy várjuk, azt nem az oki összefüggés hézagának tulajdonítjuk, hanem általunk nem ismert, vagy kellően tekintetbe nem vett körülmények hatásának. Sőt olyan tetteket is, melyeket önkényesnek, vagy szeszélyesnek nevezünk, nem a véletlenre vezetünk vissza, hanem az illető határozott sajátos képességére. Szóval: *egy egyetemes okviszony felvétele nélkül egy lépést sem tehetünk.* E fejtegetés igazolására egy példát hoz fel. Egy ártatlanul üldözöttet barátja egy titkos búvóhelyre rejt el. Üldözői hozzáfordulnak s kérdezik az üldözött tartózkodási helyét. Hogy fog viselkedni? Ha erkölcsi személyiség, igazságszeretete összeütközésbe jő baráti hűségével. Talán megtagadja a feleletet, vagy mindent megpróbál, hogy az üldözött ártatlanságát bizonyítsa. Vagy talán hazugsággal üldözőit félrevezeti. Vagy azt mondaná, hogy nem tudja, vagy nem felelne, vagy siketnek tételné magát. Így találkoznak és keresztesződnek lelkében a megfontolások, melyek mindegyike egy-egy motívum s melyeket mérlegelni fog. De

akarati elhatározására ezekhez jó még egy csomó ösztön és motívum, melyek homályosan és nem tudatosan élnek benne. „Ezek az ő jelleméből és temperamentumából eredő, izgatottsága által még fokozott bizonyos kedélyhangulatok, impulzusok, vagy gátlások, melyekről nem tud világosan számot adni, melyek azonban a motívumok küzdelmében nagyon jelentékeny befolyással lehetnek.“ Bármily számosak ez erők s bonyolult ezek játéka, a megfigyelt akarati elhatározása ezek szerint igazodik. Ez az egyetemes októrvény követelménye.

De hátha a megfigyelő az elhatározás megszületése előtt annak létrejöttét minden részletében közli a megfigyelttel? Ezzel a kérdéssel a megfigyelő kilép passzivitásából, belép a megfigyelt események oki összefüggésébe s ezzel a megfigyelt új helyzet elé kerül, mely a motívumok új mérlegelését hozza magával. Úgy, hogy sohasem lehet biztosan állítani, hogy a megfigyelt akarati elhatározása valamely új felvilágosításra befolyásolatlanul marad s a megfigyelő előre megmondja magatartását. Mert a megfigyelt sohasem tartozik engedelmességgel a megfigyelőnek s tőle függ, hogy akaratát a közlés szerint irányítja-e vagy sem. Lényeges az a körülmény, hogy a megfigyelt minden új felvilágosítás által új helyzet elé állítatik, mely őt az eddigi megfontolás revíziójára készíti, miközben mindig új akarati motívumok léphetnek fel.

A megfigyelőnél két lényeges mozzanatra kell figyelnünk. Egyik az, hogy a megfigyelt összes akarati motívumai *hiánytalan* áttekintése lehetetlen s így az akarati elhatározás pontos előre megmondása is. Csupán egy többé-kevésbé megalapozott várakozásról lehet szó. Minél magasabban áll a megfigyelő a megfigyelt felett, annál biztosabb az előre megmondás. A másik az, hogy gyakran lehetetlen a megfigyelőnek a *teljes passzivitást* megőrizni, ami pedig a megfigyelt folyamatok oki összefüggésének megismerésére nélkülözhetetlenül szükséges előfeltétel. És itt éppen a legfontosabb esetben, tudniillik saját akarati cselekedetének megfigyelésénél egy „elvi határra“ bukkanunk. Hogy saját akarati cselekedeteinket oki feltételezettségükben megérteni próbáljuk, énünket két részre kell osztanunk: az ismerő és az akaró én. Az előbbi szerepe a megfigyelés, az utóbbié a megfigyelt. Már első tekintetre az a lényeges különbség adódik: az akarati cselekvés a múlté-e vagy a jövőé? Ha a múlté, akkor a megfigyelő passzivitása megvan, mert beleavatkozása a megfigyelendő esemény lefolyásába ki van zárva, minthogy az akaró én megelőzte időben a megismerőt. A korábbi akarati cselekvések készen vannak és lezárva

belső szemünk előtt és mint változhatatlan tárgyakat szemléljük. Csak mélyebb és felületesebb ismeretünktől, illetőleg ítélő képességünktől függ, hogy mennyire hatolhatunk be a tudatos, vagy tudatalatti akarati motívumokból való előállítás megértésébe. S ennyiben mondhatjuk, hogy saját elmúlt akarati cselekedeteink oki lefolyásának teljes ismerete elvileg teljesen lehető.

De másképp áll a dolog, ha akarati cselekedetünk nem a múlté, hanem a jövőben van. Ez esetben a megfigyelő passzivitása nincs meg. A megfigyelő és megfigyelt, a megismerő és akaró én öntudatunkban összeolvad és nem lehet, hogy a megfigyelő teljesen távol tartsa magát a megfigyeltre való halástól. „Veszedelemes önértékelés” azt gondolni, hogy lehetséges saját jövő akarati cselekedeteinkkel szemben a magasból letekintő, részt nem vevő megfigyelő szerepét játszani s a tiszta szemléletre szorítkozni. Saját korábbi, vagy későbbi cselekedeteink okairól tudunk tisztán értelmileg gondolkodni s ennyiben a saját énünk fiktív szétszakítása ismerő és akaró-cselekvő részre bizonyos mértékig lehetséges. De abban a pillanatban, mikor mi tudatosan döntünk, elhatározunk valamit, a két én egymással összeolvadva. Ezért erre a pillanatra nézve a csak gondolati szétválasztás is logikai lehetetlenség, egy *contradictio in adjecto*. Kérdés, hogy jelenlegi akarati motívumainkat át tudjuk-e oly pontosan és teljesen tekinteni, hogy biztosan előre láthassuk azok kölcsönhatásaiból szükségképpen előálló akarati elhatározásainkat? Ha a megfigyelő helyzetébe képzeljük magunkat, látnunk kell, hogy az eseményekkel szemben nem vagyunk passzívak. Minden újon nyert ismeret új akarati motívumot old fel, ennek megismerése megint új helyzetet teremt és így tovább a végtelenig. S minthogy a megfigyelt, az akaró én nem tartozik engedelmességgel a megfigyelőnek, a megismerőnek, ezért sohasem állíthatjuk biztosan, hogy a végső akarati elhatározás az utoljára nyert ismeretszerinti lesz, sőt mindig tudatalatti motívumok is közre fognak hatni. Az önmegismerésnek itt elvi korlátja van. „Míg tehát az oki viszony megértése a saját múltunkra nézve legalább elvileg lehetséges, a főkéletes belátás a saját jelen akarati motívumainkba s ezzel az oki viszony megértése saját jövőnkre nézve örökre elérhetetlen”. Ezért — mondja Planck — elvi tévedésben vannak azok, akik az akarat szabadság lényegét ilyen belátásban látják. Az erkölcsi felelősség az akarati motívumainkba való belátással fordított arányban van. Mert minél pontosabban belátnak motívumaink oki feltételeibe, annál inkább tűnik el a felelősség érzése az akarati elhatározás kö-

vetkezményeiért. „Tökéletes belátás saját akarati motivumainkba — mondja Planck — véleményem szerint az akarat szabadságát teljesen megszüntetné“. Aki minden motivumát ereje és iránya szerint tökéletesen ismerné, az minden további megfontolás alól fel volna mentve s a végső elhatározást szükségképeninek érezné. De idáig sohasem fog menni a dolog, mert a gondolkodó embert a döntő pillanatban semmitem akadályozza, hogy következtetéseinek láncát átförje s hirtelen éppen az ellenkezőjét cselekedje annak, amit addig hosszú fontoltságok után helyesnek tartott. Ki nem tapasztalta ezt saját magán? Ez az élmény megdönt minden ellentétes elméletet.

Ezek szerint hát az akarat szabadság alapjában véve a mi ismerő tehetségünk tökéletlen voltán nyugodna? — Nem, hanem azon, hogy az akarat megelőzi az értelmet, vagyis: a jellem föbbe nyom, mint az értelem. Az akaratot az értelem befolyásolja ugyan, de tökéletesen sohasem uralkodik felette. Bármily mélyen behatol is a belátás a motivumok sötétjébe, a végső döntésnél az akarat szuverén és az értelemtől függetlenül dönt. „Mindezek ellenére azonban akaratunk, valamint jellemünk okilag szorososan feltételezett.“ De hogy az oki törvénynek értelme legyen, fel kell tennünk, hogy lehetséges olyan megfigyelő, aki képes a mi testi és lelki állapotunkat, a tudatost és tudatalattit, *hiánytalanul* áttekinteni.

Planck vizsgálatának eredménye szerint az okozatiság és akarat szabadság közti ellentét csak látszólagos. Mert a felelet arra a kérdésre, hogy kötött-e az akarat, vagy nem, különböző a választott álláspont szerint. Kívülről objektíve szemlélve kötött, belülről szubjektíve szemlélve szabad. Vagy másképp kifejezve: idegen akarat kötött. Egy más ember minden akarati cselekedete legalább elvileg az előfeltételek pontos ismerete mellett szükségképeni következménye az oktörvénynek s minden részletében előre meghatározható. Hogy ez gyakorlatilag mennyiben történhetik meg, az a megfigyelő intelligenciájától függ. A saját akarat azonban csak elmúlt cselekvényekre érthető okilag, a jövő cselekvésekre szabad. Saját jövő akarati cselekedetet lehetetlen, még oly magas intelligenciával is, tisztán értelmileg a környezet jelenlegi állapotából és befolyásától levezetni.

E felfogás ellen azt lehet felhozni, hogy fejtegetései elején az oktörvényt szigorúan és egyetemesen érvényesnek mondotta s most utólagosan az akarat szabadságának egy hátulsó ajtót hagyott nyitva s helyet engedett neki. Ebben ellenmondás van. Erre Planck felelete az, hogy az ellenmondás csak különböző szemlélési módok össze-

vegyítésén alapszik. Ezt egy egyszerű példával világítja meg. Ha a napot a földről nézzük, akkor azt kell mondanunk, hogy a nap mozog az égen. Ha azonban egy állócsillagot vesszük, akkor a nap nyugalomban van. A két eset ellentétében nincs ellenmondás, csak két különböző szemlélmód. A relativitás elmélete szerint mindkettő egyenlően helyes és jogosult s elvileg lehetetlen a kettő között dönteni. A mi kérdésünknel is mindkét szemlélési mód egyenlően jogosult. Az objektív szemlélési mód, melyet a tudománynak kell alkalmaznia, megfelel az abszolút passzive maradó megfigyelő álláspontjának. Ránézve az akarat, mint minden történet, szigorúan determinált. S ez érvényes a szellemvilág legfinomabb folyamataiban is. Zseniális teremtő szellemek teljesítményének oki megértésére mindenestre magas, isteni intelligencia kell. Ilyen felvételében nem lát elvi nehézséget. Isten előtt a legnagyobb szellemek is primitív lények. De ez a tudományos álláspont nem egyedül jogosult, sőt nem az eredeti. Ép oly jogosult a szubjektív személyes álláspont, amely egyénenként különböző s azért tudományos vizsgálatokra nem alkalmas. Magunkból nézve a saját akaratunk szabad. Ez a tétel az akarat objektív determináltságával ép úgy nem áll ellenmondásban, mint az előbbi példában a nap szubjektív mozgása objektív nyugalmával. Az önmegfigyelésnél nem arról van szó, hogy mi szabadok *vagyunk*, hanem arról, hogy szabadoknak *érezzük* magunkat. Ha ezt a szabadságot illúzióknak neveznék, erre az a válasza, hogy minden érzés illúzió. Mert az érzéseket sem lehet objektív tudományos módon megfogni, csak egyénileg átélni s ha átéljük, akkor közvetlenül adva vannak s hatnak, bárhogy ítélnék róluk mások. Ezek szerint az akarat szabadságért való harc a szemlélés módért való harc. Ez nem olyan kérdés, melyet határozottan és végérvényesen meg lehetne oldani s ezen nem változik semmi, míg akaró és gondolkodó emberek lesznek a földön.

Elmélkedéseinek eredménye tehát az, hogy sem a tudomány, sem az önismeret nem tudja megmondani, hogy hogyan fogunk cselekedni egy bizonyos esetben. Erre más vezetőre van szükségünk, olyanra, amely nemcsak az értelemre hat, hanem az akaratra is úgy, hogy adott esetekben irányvonalakat jelöl a mi magatartásunknak. A tudománynak szükséges kiegészítése itt az erkölcsstan, amely a tisztá ismeret mellé az értékítéletet fűzi. Tudomány csak egy van, de évszázadok és évezredek folyamán sok különböző ethikai rendszer állítatott fel, melyek néha éles ellentétbe kerültek egymással. Sőt néha ugyanazon kultúrában is különböző ethikai elméletek harcolnak egy-

mással. Gondoljunk csak a polgári és politikai erkölcs ellentétére. Sokkal könnyebb igaz és hamis között különböztetni, mint értékes és értéktelen között. Mi az ethika értékének ismertető jegye? E kérdésre ez a felelet adható: az az ethika a legjobb, amely a gyakorlati életben a legjobban beválik. Minden kor legnagyobb ethikusai legfontosabb feladatuknak érezték: tanaikat a gyakorlati életben érvényesíteni. S ebben maguk jártak elől saját példájukkal. A legnagyobbak, Sokrates és Jézus, a legfőbb célért életüket is áldozták. Nagyságuk lényeges jegye éppen: tanaikért való ez a helyállás. Mily más képet nyújt a jelen, midőn modern ethikusok nem gondolnak arra, hogy ethikai követelményeiket saját magukra alkalmazzák. Ez áll különösen azokra az ethikusokra, akik az élet értékét tagadják s maguk az életnek kiválóan aktív művészei. Ezt a feltűnő ellenmondást az magyarázza, hogy az élet tagadásából eredő akarati motívumok kompenzálatnak s ezeket erős és ellenkező irányú motívumok győzik le, amelyek a tudatalatt szunnyadó természetes öfenntartási ösztönből erednek. Ami továbbbi bizonyíték arra az általános igazságra, hogy az embernek a sötét mélységből felszálló akarata erősebb, mint a tudatosan mérlegelő értelem. Ez az alapja a saját akaratunk szabadságának. „Nem az értelmi megfontolásra támaszkodó tudományos megismerés, hanem az ethikai célokra irányuló szabadakarat az, ami cselekedeteinknek az életben tényleg irányt mutat.”

Igy minden ember a maga sorsának kovácsa. Lehetetlen a saját életküzdelmeink törvényszerű lebonyolítását ölbetett kezekkel figyelmes és semleges szemlélők gyanánt szemlélnünk, hanem mint cselekvő harcosok állunk a küzdelem közepette s kénytelenek vagyunk szabad mérlegelés és fontolgatás után választani. A felelősség alól nem ment fel bennünket semmi fatalizmus. Ha mint fatalisták ölbetett kezekkel váránk a jövőt abban a felfogásban, hogy nem érdemes jövő cselekedeteinkről gondolkozni, mert hiszen azt az oktörvény úgy is előre meghatározza, akkor végzetes önámításnak esnénk áldozatul. Mert ez az eltökélés már szabad akarati elhatározás. Ilyen erkölcsi tévedéssel szemben a legtermészetesebb és legerősebb védelem lelkiismeretünk szava. Az oktörvény saját jelen lelki állapotunkra nem alkalmazható, hogy elkövetendő cselekedeteinkért a teljes erkölcsi felelősség alól mentesítsen. Másfelől az a körülmény, hogy jövő cselekedeteinket tisztán az oktörvény alapján soha meg nem érthetjük, képzeletünknek szabad teret enged s útát nyit a legmerészebb optimizmusnak is.

Az a felfogás, hogy a cselekvés pillanatában fel nem ismerhető

oki főrvényeknek vagyunk alávetve, nemcsak a tudományos ismeretre jelentős, hanem a gyakorlati életben is hasznos szolgálatot tehet. Különösen akkor, ha elkövetett cselekedeteket, melyek fájdalmat okoztak, utólagosan akarunk okaikból megérteni. Ez a megértés megóv minket hasonló esetekben az elkövetett hibáktól. Ez okok utólagos elemzése azonban veszélyes is lehet, különösen, ha igen hosszasan és mélyen belemerülünk olyan dolgok szemlélésébe, melyek már megtörténtek s nem változtathatók. De a fájdalom enyhülését is meghozhatja, ha belátjuk, hogy az adott körülmények között másképp nem tehattünk. S ha a fájdalmas következményeken nem változtathatunk is, legalább enyhül némileg az önvád keserű marcangolása.

De más következménye is lehet. Megtörténhetik, hogy egy szerencsétlennek tartott esemény következményeivel előnyünkre vált a valóságban, talán azzal, hogy egy nagyobb szerencsétlenségtől óvott meg. S így fájdalmunk végül örömmé változik át. Boldognak mondhatja magát, akinek sikerül ilyen világnézetre felemelkedni, amit csak az akarat közvetíthet, az értelem nem. Mert az ilyen fogékony lesz minden jó és szép iránt, amit minden nap és minden perc nyújthat s meg lesz védve azoktól a belső és külső veszélyektől, melyek a lelki egyensúlyt állandóan fenyegetik.

Foglaljuk össze ezek után fejtegetéseink eredményét. A mai fizikai tudomány jelenségeit és eredményeit vizsgálva meglepő következtetésekre jutunk. Bavink könyvet ír a természettudományról, amely útban van a vallás felé. Zimmer a fizikai világnézet összeomlásáról írva az emberi szellem fiszta levegőjű legmagasabb csúcsain vezet olyan úton, amely mindig új meglepetéseket s gyakran lélekzetelállító távlatokat nyújt, amelyek az örök isten gondolatához vezetnek. A világhírű Planck, a Nobel-díjas, a kvantummechanika megalapítója, hangsúlyozza, hogy a fizikai tudomány szoros kapcsolatot tart az étellel nemcsak a technikára és gazdaságra való nélkülözhetetlensége által, hanem azzal is, hogy súlyosan döntő szava van a világnézetért való harcban. Azt látjuk tehát, hogy a természettudomány, melynek régi úgynevezett klasszikus világnépe elvezetett a vallás forrásától, az isteni szellem és gondolat hitétől, mai megfogalmazásában nagyon komolyan számol az isteni szellem és gondolat teremtő primatusával.

A régi fizikai világnézetben nem jutott hely az Isten számára. A világ aszerint egy magától járó gép volt, mely az októrvény szükségzerű következtettségével „örök, ércitörvények szerint” futotta pályáját. A mai fizikai világnézet nem ismeri, sőt tagadja a kivételeket, véletlent, esetlegességet nem tűrő, szükségképeni októrvényt s amit esetlegességnek (contingentia) nevez, az a vallásos lélek szemén keresztül nem egyéb, mint az isteni eredetű szellem szabad cselekedete. A mai fizikai tudomány ledöntötte tehát az akarat szabadságát tagadó determinizmus korlátját s a nagy kérdés további tárgyalására új utakat mutat s új meglepő lehetőségeket nyitott.

Dr. Gál Kelemen.

A „másvilág“ és az Újszövetség.¹

Van-e másvilág? — e kérdéssel nem egyszer lepi meg a gyakorló lelkészt egyik vagy másik hive s bizony megtörténik, hogy sok okoskodó magyarázat után is elégedetlenséget s a halottak igazságában való kételkedést mutató arckifejezéssel távozik a kérdező. Oly régi ez a kérdés, mint maga az emberiség s a történelem előtti időkből élénk táruló sirleletek mutatják, hogy sok ezer évvel ezelőtt a művelődés útján az első lépéseket botorkálva, ingadozva megkísérlő embernek a lelkében is ott izzott. Természetes tehát, hogy a történelmi időkben mindig a lelkek problémája volt s az ember mindig igyekezett, hogy megtalálja rá a tudásának, műveltségi körének megfelelő választ. De ennek a műveltségi- és tudáskörnek bármekkora volt a rádiusza, az ember sohasem kapott e kérdésre olyan feleletet, amely minden vonatkozásban kielégithette volna tudásvágyát. Nem kapott, mert a kérdés átnyulik a megismerhetőség határain túl oda, hol megszűnik az ismeret s feltáru a hit világa. A másvilág fogalma bizonyos fokig a hit fogalmai közé tartozik s minthogy a tudás tapasztalati tényeiből nem lehet fölépíteni teljes egészében, bizonyos előleges követelmények, apriorisztikus posztulátumok és az elképzelés, fantázia elemei is hozzájárulnak felépítéséhez.

Amde a hitnek és a fantáziának különös sajátága, hogy rendes körülmények között módosító irányítást gyakorol rá a lélek tudástartalma s ennek következtében a hit és fantázia tárgyai a ható és irányító tudástalomnak megfelelően más és más alakot öltenek. Innen van, hogy a hitnek ugyanazon tárgyait különböző korokban és népeknél az elképzelés különféle képen jelenítette meg, öltöztette fel a tudástalom különbözősége, változása és fejlődési foka szerint.

¹ Felolvasás az unitárius Lelkészkör 1938 okt. 1-én Kolozsvárt tartott konferenciáján.

Ez áll a másvilág fogalmával kapcsolatban is. Hitt a másvilágban a kőkorszak, a bronzkorszak embere, a szumir, az egyiptomi, a görög, római, az ókor, középkor és ujkor kereszténye, de a saját tudástartalmából táplálkozó elképzelése szerint mindenik másképen felelt arra a kérdésre, hogy milyen is az a másvilág.

De hát mit is értünk a másvilágon s mit értett mindig az ember e fogalmon? Másvilágon értették mindig s értjük ma is a testi érzékszerveink által fel nem fogható, az empirikus megismerés, tudás körén túl eső világot, mely magába foglalja mindazokat a metafizikai transcendens tényezőket, melyek irányító, elhatározó, döntő hatást gyakorolhatnak az érzéklésünk, megismerésünk körébe eső világra. Ez az inkább népiesnek nevezhető fogalom nem azonos a főleg irodalmilag használt „tulvilág“ fogalmával, de magába öleli azt is minden alkotó elemével együtt.

E meghatározás után lássuk, hogy a „másvilág“ fogalmának mely elemei minő formában találhatók meg az Újszövetségben.

A Fil. 2. 10-ben olvassuk, hogy „a Jézus nevére minden térd meghajoljon: mennyieiké, földieké és földalattiaké“ (*ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων*). E felfogás szerint a világ három részre oszlik: egyik a földön, másik a mennyben, harmadik a föld alatt levő világ. Ez annak a kornak abból az általános hitéből fakadt, hogy a föld egy nagy lapos korong, mely fölött egy szilárd boltozat, az égboltozat terül el a fölötte levő mennyek országával és amely alatt az alvilág, földalatti világ, a Hádész, Seol foglal helyet. A három világ közül a földi az *ἐπίγειος κόσμος* az emberé. Ez az ő birodalma, ebben születik, él, küzd, munkál és hal meg. De földi életét minden vonatkozásban befolyásolja láthatatlanul s csak következményeiben érzékelhetően a más két világ. S mint ahogy a földi, *ἐπίγειος* világ tele van különböző lényekkel, emberekkel és állatokkal, éppen úgy a másik két világ, az *ἐπουράνιος* és *καταχθόνιος* is hazája számtalan lénynek, melyek az embernél hatalmasabbak s rendes körülmények között az ember számára érzékelhetetlenek. A mennyei és földalatti világ, az *ἐπουράνιος* és *καταχθόνιος* *κόσμος* az ismeretlen titkok transcendens világa, a *másvilág*.

A másvilágnak ez a két birodalma polárisan ellentétes. A földalatti világ a sötétség birodalma, *ἐξουσία τοῦ σκοτεινῆς* (Kol. 1. 13.), a külső sötétség, *τὸ σκότος τὸ ἕξωτερικόν* (Mt. 22. 17; 25. 30.), akik itt vannak, azokra a sötétség alvilági homálya,

ὁ ζόφος τοῦ σκότους borul (Jud. 6. 13.). Ezzel szemben a mennyei világ, az ἐπουράνιος a fény világa, honnan, amikor megnyílik, a nap fényét felülmúló vakító fény ömlik alá (Csel. 9. 3.; 22. 7.; 26. 13.), ezért az Isten, kinek lakóhelye itt van, a fény, világosság atyja: πατὴρ τῶν φώτων (Jak. 1. 17.). Akik a földalatti világban vannak, azok számára börtön, φυλακή ez a hely (I. Pét. 3. 19.), míg a mennyei világ a boldogság, χαρά hazája (Mt. 25. 21. 23.). A mennyei világ a felhőkön felül, az égboltozat felső részén terül el, ezért ἐπουράνιος, az οὐρανός-on levő és ezért jönnek le az ott lakók felülről, ἄνωθεν. A sötétség birodalma a föld színe alatt ismeretlen mélységben van ezért καταχθονίος és ἄβυσσος (föld alatti és megmérhetetlen mélység). A sötétség földalatti világát sirás, fogak csikorgatása tölti be (Mt. 5. 12; 13. 42), a gyötrelém országa az, hol a Hinnon völgye szemétegető telepéhez hasonlóan ki nem alvó tűz ég az értéktelen romlott polyvához hasonló szeméteberek égetésére (Mt. 3. 12; Lk. 3. 17), ezért Γέεννα, Gyehenna (a „Ge-Hinnon“-ból) a neve. A menny világa a nyugalom, κατάπαυσις helye, hol éjjel és nappal az Isten magasztalása hangzik (Jel. 4. 8).

Isten a mennyei világban lakik, ezért πατὴρ ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς (Mt. 6. 9), földi királyokhoz hasonlóan trónuson ül, ezért az ég az ő királyi széke, trónusa (Mt. 5. 34; 23. 22; Csel. 7. 49). Vele együtt ott az angyalok végtelen sokasága lakik, kiknek számát a Jel. 5. 11. százegy millióban állapítja meg, a Zsid. pedig tizezrekben. Az angyalok Isten hirtvivői, akaratának, parancsának végrehajtói. Isten általok küld üzenetet az ő kiválasztottainak (Lk. 1. 19, 26; 2. 10; 22. 43; Csel. 7. 35; 10. 30; 12. 7, 11): közülük kiválik Gábiel, ki az Isten előtt áll és a legfontosabb megbízatások teljesítője (Lk. 1. 19, 26) és Mikhael, aki Jel. 12. 7. szerint a Sárkány (ördög) ellen vezeti a harcot.

A mennyből le a földre s a földről oda fel a közlekedés eszköze a felhő. Mt. 24. 30; 26. 64; Mrk. 13. 26; Lk. 21. 27 szerint az Embernek fia, a Messiás a mennyből felhőben fog eljöni. A Jézusnak megjelenő Mózes és Ilyés próféta felhőben tűnik el (Mt. 17. 5; Lk. 9. 34), Jézust is, mikor mennybe vitetik, felhő fogja körül (Csel. 1. 9).

A menny, az οἰκία τοῦ πατρὸς (Ján. 14. 2) vagy ἡ οἰκουμένη ἢ μέλλουσα, ἢ μέλλουσα πόλις (Zsid. 2. 5; 13. 14) több különálló részre, μονή-*ra* oszlik (Ján. 14. 2), melyek közül a II. Kor. 12. r.

2, 4 a harmadik eget s benne a *παράδεισος*-t említi, amelyről szó van a Lk. 23. 43 ban is. A mennyben van Isten élő városa, a „mennyei Jeruzsálem (Zsid. 12. 22), vagy „új Jeruzsálem“ (Jel. 3. 12), s onnan fog majd alászállani a földre az élet vizének folyójával, melynek két partján van az élet fája. (Jel. 21. 1—2; 22. 1—2).

Amint a mennyei világot az angyalok, úgy népesítik be az ég alatti területet a láthatatlan gonosz szellemek, *démonok*, mindenféle bajt, betegséget okozva az embereknek. Az evangéliumok egyik kedvenc tárgya a *gonosz szellemtől*, démonoktól megszállottak szerepeltetése, kik Jézusban mindenütt felismerik az Isten fiát, a Messiást (lásd: Mt. 8. 28, 29, Mrk. 5. 2; Lk. 4. 41 stb.). Ezeknek feje a levegő birodalmának az ura, az *ἄρχων τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος* (Ef. 2. 2), az ördög, *διαβόλος*, akinek ravasz-sága viszi az embert a bünbe (Ef. 6. 11). Az ördögtől származókról, az ördög gyermekeiről is olvasunk az I. Ján. 3. 8, 10-ben, ami jelképesen van ugyan itt használva, de arra mutat, hogy szószерinti értelemben is használhatták.

A *sátán* (*Σατανᾶς*) fogalma, amellyel többször találkozunk az Újszövetségben, azonos az ördög, *διαβόλος* fogalmával, amint a Jézus megkísértetésének története mutatja, hol e két kifejezés ugyanannak a fogalomnak nevéként felváltva használtatik (Mt. 4. 5, 10; Mrk. 1. 13; Lk. 4. 3, 6, 13) és bünre csábító, gonosz indulatu szellemi lényt (*πνεῦμα*) jelent (Mt. 4. 4; Mrk. 1. 12).

Amint a világ három részből tevődik össze: az *επουράνιος*, *ἐπίγειος* és *καταχθόνιος* világból, úgy az *ember* is *három* alkotórészből áll. Ezek a *test* (*σῶμα* vagy *σάρξ*), *szellem* (*πνεῦμα*) és *lélek* (*ψυχή*). A test az ember földi megjelenési formája. Halála előtt, míg a földön van, az ember testi (anyagi) formában, *σάρκικον σῶμα*-ban létezik; halála után szellemi formát, *πνευματικὸν σῶμα*-t ölt magára.¹ Mindkét létezési formában az élet principiuma a lélek, *ψυχήν*. A *σάρκικον σῶμα* földi (*ἐπίγειον*, I. Kor. 15. 40), földből való (*χοϊκός*, I. Kor. 15. 48, 49), sorsa a szétbomlás, megsemmisülés (*κατάλυσις*, II. Kor. 5. 1), de a *πνευματικὸν σῶμα* romolhatatlan (*ἀφθαρτός*, I. Kor. 15. 42), mert mennyei, *επουράνιος* (II. Kor. 15. 40). Halála után az ember a nem érzékelhető másvilágba ebben a szellemi formájában, *πνευματικὸν σῶμα*-jában megy át s menti át a saját személyiségét. Tehát az ember másvilági

¹ A *σῶμα* és *πνεῦμα* közt levő ellentétre nézve lásd: Róm. 8. 5, 6, 10, 11, 13!

megjelenési formája a szellem, πνεῦμα, amely láthatatlan, de bizonyos esetekben láthatóvá is tudja tenni magát.¹ Az embernek igazi lényegét, „én“-jét alkotó „belső ember“, ὁ ἕσω ἀνθρώπος ez, mely gyönyörködik az Isten törvényében (Róm. 7. 22) és a meghaláskor elköltözik, elutazott (ἐκδήμησαι: II. Kor. 5. 8), hogy ítéletre álljon.

Tehát az Újszövetség az ember *postexistentiáját* tanítja. Ebben az összes újszövetségi iratok megegyeznek, de hogy a más-világba szellemi alakban, πνευματικόν σῶμα ban átlépő emberrel mi történik, arra nézve már nem találunk teljesen egységes felfogást. Egyben minden újtestamentumi író bizonyos: „az Isten megfizet mindenkinek az ő cselekedetei szerint“ (Róm. 2. 6, 7). A három szinoptikus evangélium azt a felfogást hirdeti, hogy az Isten akaratának cselekvői oda mennek haláluk után, ahol az Isten lakik: a mennybe (Mt. 7. 21). Ez az a csűr, hová a tiszta buza takarítatik (Mt. 13. 30), ez az Ábrahám öle, hol a földi élet Lázárja szenvedései jutalmát megkapja (Lk. 16. 32) és a paradicsom, παράδεισος, melyet Jézus ígér Lk. 23. 43 szerint a vele együtt megfeszített egyik gonoszlevőnek. Itt, a föld feletti mennyi világban a jók a legfőbb jót, a ζωὴ αἰώνιος-t nyerik jutalmul (Mt. 25. 46; Mrk. 10. 17).

A gonoszok a gyehennára vettek (Mt. 5. 29, 30; Mrk. 9. 43, 45), vagy a külső sötétségre (Mt. 22. 17; 25. 30) a ἄδηs-be, melyet Lk. 16. 26 szerint egy nagy szakadék, χάσμα μέγα választ el az Ábrahám ölének (κόλπος Ἀβραάμ) nevezett mennytől. A κόλασις, αἰώνιος (Mt. 25. 46) egy bizonyos „világkorszakon át tartó büntetés“ vár itt rájuk — és nem „örökkévaló gyötrelém“, amint bibliaszövegünk fordítja, — ami abban áll, hogy tűzben égeltetnek (Mt. 13. 30) és sirás, fogcsikorgatás tölti be a helyet.

Az evangéliumok sok helyéből arra a felfogásra következtethetünk, hogy az Isten ítélete alapján való jutalmazás és büntetés mindjárt a halál után következik be, de ezzel szemben különösen a levelek azt tanítják, hogy az majd egy *eljövendő korszakban*, ἐν τῇ αἰῶνι τῇ ἐρχομένῃ, fog megtörténni. Ez az αἰὼν ἐρχομένος akkor fog megvalósulni, mikor az „utolsó idő“, a καιρὸς ἔσχατος

¹ Lásd Mt. 17. 3; Mrk. 9. 4; Mózes és Ilyés megjelenése; I. Kor. 15. 4–8: Jézus megjelenései, ahol mindenütt ὁράω = látok pass. aoristosa, ἄφθρη van használva a „magát láthatóvá tevés“ kifejezésére.

(I. Pét. 1. 4, 5) elteltével a Messiás, a Krisztus eljő a felhők hátán a mennyből a földre (Mt. 24. 30; Mrk. 13. 26; Lk. 21. 27), beül trónjába (Mt. 25. 31), összegyűjti a népeket mind maga elé, ítél fölöttük (Róm. 14. 10, 12; v. ö. II. Kr. 5. 10), külön választja a jókat és gonoszokat (Mt. 25. 32, 33), a jókat az életre, a gonoszokat pedig a tűzre, büntetésre küldi (Mt. 25. 41—46).

A gonoszokat büntető tűzről is, a jókat jutalmazó életről is azt olvassuk, hogy az „αἰώνιος.“ Mit jelent e szó? Magyar Bibliánkban az *örök* szóval van fordítva és így a ζωή αἰώνιος-t *örök életnek*, a πῦρ τὸ αἰώνιον-t *örök tűznek* mondja szövegünk. A fordítás azonban nem fedi a szó igazi jelentését. Az αἰών szó az Újszövetségben nem jelenti az örökkévalóságot, hanem csak egy bizonyos ideig tartó korszakot¹ és így az αἰώνιος sem örökkévalót jelent, hanem csak egy bizonyos korszakon keresztül tartót. Két αἰών-t különböztet meg az Újszövetség. Egyik a már említett „αἰών ὁ ἐρχομένος“ Mrk. 10. 30; Lk. 18. 30), a másik „ὁ νῦν αἰών (a mostani (αἰών, korszak; Tit. 2. 12). Az αἰών ὁ ἐρχομένος követi, a ὁ νῦν αἰών pedig megelőzi a Messiás, a Krisztus eljövetelét, a παρουσία-t. A két korszakot a καιρὸς ἔσχατος kapcsolja össze és a Mrk. 10. 30, Lk. 18. 30 a καιρὸς τοῦτος-szal azt akarja kifejezni, hogy az az idő, melyben az író ír, már a messiási korszakot megelőző καιρὸς ἔσχατος, ezért állítja szembe az αἰών ὁ ἐρχομένος-szal.

E megvilágítás alapján a ζωή αἰώνιος, amely az igazak, a jók jutalma, a Messiás eljövetele után megnyert mennyei boldog életet jelenti, a κόλασις αἰώνιος pedig azt a büntetést, amelyet a bűnösök ebben a korszakban kell, hogy elszenvedjenek. Meddig tart ez a korszak? Azt a Jel. mondja meg, mely elbeszéli, hogy miután a Krisztus, az Isten logosza (19. 13) fehér lovon a mennyei seregekkel itélettelre megjelenik, egy angyal az őskigyót (ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος), ki az ördög és sátán (ὁ Διάβολος καὶ ὁ Σατανᾶς) megkötözve az alvilágba (ἡ ἄβυσσος = feneketlen mélység) zárja ezer esztendőre (20. 1—3) és ezidő alatt a *Messiás uralkodik* azokkal, kik bizonyoságot tettek őrála és feltámadtak (4, 5 v.) Ez az ezer esztendő az az αἰών ὁ ἐρχομένος, amelyre a ζωή αἰώνιος,

¹ Az örökkévalóság fogalmát e körülírással fejezi ki az Újszövetség: αἰώνες τῶν αἰώνων, amint Jel. 20. 10; 22. 5 nyilván mutatja, a mindig, örökké tartót pedig az αἰδιος szóval jelöli. Lásd Jud 6. v.

a πῦρ αἰώνιον és a κόλοις αἰώνιος vonatkozik, mert a messiási uralom ezer esztendejének leteltével a Sátán felszabadul, a földet ismét hatalmába ejti, tehát egy másik korszak, αἰών következik, amely végül újra az ördög legyőzésével fejeződik be, aki most már örök időre: εἰς αἰῶνας τῶν αἰώνων a tűz és kénkő tavába vették. Erre jön a nagy feltámadás és a nagy ítélet, amikor mindenki Isten elé áll, könyvek nyitvatnak meg s akinek neve nincs beírva az Életkönyvébe (ἡ βίβλος τῆς ζωῆς), az a tűztóba dobás által mindörökre megsemmisítetik (Jel. 20. 7, 8, 14, 15). Az ezután következő korszakban már nincsenek bűnhődő, szenvedő gonoszok, hanem csak jók, akik az Istennek szolgálnak és uralkodnak mindörökké: εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. (Jel. 22. 3, 5).

Az ezer esztendő s messiási korszakot megelőző *utolsó idő*, a καιρὸς ἔσχατος a szenvedések korszaka, mely az Isten haragjának nagy napjában (ἡμέρα ἡ μεγάλη τῆς ἐργῆς) éri el csúcspontját. Ekkor trombitál a hét angyal s önti ki a szenvedések hét poharát a földre. A borzalmaktól csak azok szabadulnak meg minden nemzetből, népből és nyelvből, kik ruháikat a Bárány vérében fehéritették meg, azaz hittek a Krisztusban s a Krisztusban való hit által a bűn alól (következőleg a büntetés alól is) felszabadulva Istentől ajándékképpen (χάρισμα) ζωὴ αἰώνιος-t nyertek (Jel. 7. r. 9, 14; v. ö. Róm. 6. 22, 23). A büntől s az azt követő büntetéstől, a borzalmas szenvedésektől való megszabadulás az a σωτηρία, mely az *utolsó időben*, a καιρὸς ἔσχατος-ban lesz nyilvánvalóvá (I. Pét. 1. 4, 5).¹ A σωτηρία-t követi az igazak öröksége (κληρονομία), a már tárgyalt ζωὴ αἰώνιος, amelyet Jak. 1. 12. az *élet koronájának* (στεφανὸς τῆς ζωῆς), I. Pét. 5. 4 a *dicőség el nem enyésző koronájának* ἀμαράντινος τῆς δόξης στεφανός) nevez. Ezt *ígérte* az Úr (ἐπηγγέλατο ὁ Κύριος: Jak. 1. 12) azoknak, akik kitartanak a kísértések között. Ezt az *ígéretet* (ἐπαγγελία) a Krisztus megjelenésének ideje, azaz a *parousia* előtt senkisémet kapta meg s a Zsid. 11. 39, 40 szerint ki voltak zárva belőle azok az ótestamentumi kegyes emberek is, akiket a 11. 4, 7—38 felsorol. Miért? Azért, mert a στεφανὸς τῆς ζωῆς-t, az αἰώνιος ζωῆ-t csak a

¹ Az Újszövetség ama helyeinek elfogulatlan vizsgálata, hol a σωτηρία-ról van szó, azt mutatja, hogy e fogalom nem azonos a dogmatikák szotériológiájának „üdvével“ hanem tisztán, szószertint a megmenekülés, a szabadulás a καιρὸς ἔσχατος szenvedéseiből.

Messiás, a Krisztus eljövetele hozza meg, mivel az *αἰθνιος* ζῶν a mennyei világban levő élet, melyet azok nyernek el, akik a messiási korszak beálltakor a halottak közül feltámadnak *πνευματικὸν σῶμα*-jukban, vagy elváltoznak ilyenné (Fil. 3. 21). Egyedül Énohk volt az, akinek megadatott a messiási korszak előtt, hogy felmenjen a mennybe, hol e korszak előtt csak Isten és az ő szentjei, angyalai voltak (Zsid. 11. 5; 12. 22).

A messiási korszak előtt az elhaltak szelleme az alvilágban volt mintegy börtönbe zárva, Krisztus vitte meg nekik a feltámadás örömeit, miután meghalt, mint *σῶμα* (test, anyag) és feltámadott mint *πνεῦμα* (szellem).¹ Sőt nemcsak az elhaltak szelleme van odazárva, hanem a Judás levele szerint őt, *ὄπὸ ζόφου*, sötétség alatt, a földalatti világban vannak a messiási korszak, *αἰῶν* eljövételéig azok az angyalok, bolygó csillagok (*ἀστέρες πλανῆται*), kik nem őrizték meg méltóságukat (*ἀρχήν*), elhagyták a nekik kijelölt helyet (*τὸ ἴδιον ἀκμήριον*) s ezért a nagy napon bekövetkező ítéletig örökkös (*αἰδιος*) bilincsben vannak (6. 13. v.).

Hogy a messiási korszak eljövetele és a halottakat az alvilágból felhozó feltámadás közel van, úgy az evangéliumok, mint a levelek íróinak meggyőződése volt. Ez a korszak és a Krisztus újból eljövetele a láthatatlan másvilágnak a látható világgal való vegyülését, a láthatónak a láthatatlanban, az *ἐπίγειος*-nak az *ἐπουράνιος*-ban való felolvadását jelentette. A legerősebben ható vágyak, remények megvalósulását kötötte össze az ujszövetségi iratokat megteremtő hit ezzel az *ἐπουράνιος* világgal. Ezért mondja a II. Kor. 4. 18: „nem a láthatókra nézünk, hanem a láthatatlanokra, mert a láthatók ideig valók, a láthatatlanok pedig örökkévalók“. A messiási korszak eljövetele a várt formában nem következett be, a másvilággal kapcsolatos felfogás is módosult, de az emberi léleknek ama töprengései, vajudásai, melyek az újtestamentumi másvilág hitét szülték, ma is megvannak s mindig meglesznek.

Az a felfogás azonban a másvilágról, melyet az Újszövetséggel való összefüggésben csak vázlatosan tártam föl, nem csupán

¹ ... *Θανατωθεῖς μὲν σαρκί, ζωοποιηθεῖς δὲ πνεύματι*: I. Pét. 3. 18; v. ö. 4. 6. Ez a vers a Krisztus szellemi és nem testi feltámadását hirdeti, ami a feltámadás hitének régebbi, eredeti alakja. Akiknek Krisztus az alvilágba az örömhírt vitte, azok is szellemek, *πνεῦμα*-k.

az újszövetségi iratoké, hanem feltalálható egyes részletekben azokban az apokrifus és pszeudepigrafikus iratokban is, amelyek az ótestamentumi irodalmat az Újszövetséggel kapcsolják össze. Az ember szellemi postexistenciáját, a lélek halhatatlanságát a *Salamon Bölcsesége*, a *II. és IV. Makk.* is hirdeti. A messiási korszakra vonatkozó sok újszövetségi gondolat benne van az *Énokh könyvében*. Az *ἐπουράνιος* világ, a mennyország részletes leírása az Isten trónusával, a jók jutalmazására és gonoszak büntetésére szolgáló részekkel, az Isten ellen lázadt Szatanail főangyallal és más bukkott angyalokkal, az Istent dicsőítő mennyei seregekkel, a *παράδεισος*-szal, az Életfával, a Jel. 1000 esztendő s korszakaival, amely másvilági elemekkel eddig találkoztunk, mind megtalálhatók az *Énokh titkainak könyvében*. Ez a jelenség azt mutatja, hogy az a felfogás, melyet az Újszövetség a másvilággal kapcsolatosan elénk tár, az újszövetségi iratok keletkezésének idejében élt zsidóságnak a felfogása volt. Ez a felfogás, amint már előbb megállapítottam, nem volt mindenben egységes. Ennek oka az a sok irányú szellemi hatás, mely alatt a zsidóság állt. Észak és dél, kelet és nyugat szellemi áramlatai Palesztinán vonultak keresztül s nem hagyhatták érintetlenül a zsidóságot és így a világhódító útjára indult új kereszténységet sem.

Nincs tér e dolgozat szűk keretei között az újszövetségi *másvilág* különböző elemei *eredetének* kutatására, de röviden mégis rá kell mutatnom, hogy a menny vakító fényessége és az alvilág szomorú sötétsége, az Isten és Sátán, angyalok és gonosz démonok közötti ellentét, a sárkánnyal való harc a Jel. ben, a minden felperzselő tűz, az utolsó ítélet apokaliptikus szörnyüségai, sőt a világmegváltási terv ezer éves korszakokra osztása is *perzsa* vallási elemek, melyekkel a nagy fogság után gazdagodott a zsidóság szellemi világa. Amikor Jak. 1. 17 az Istent, kivel az ördögöt állítja szembe, *πατήρ τῶν φωτῶν*-nak, a fényesség atyjának nevezi, szinte úgy érezzük, mintha Ahura-Mazdát másolta volna le az író ellentétével Ahrimánnal. Az Apokalipszis sok jelenetében mintha a perzsa vallásos hagyományt rendszerbe szedő, a Zend-Aveszta sok szétszórt gondolatát egységbe foglaló könyvek a Bundehes és Bahman Jast Fresokeretijének, utolsó ítéletének történetei elevednének meg. Az evangéliumok nem egy utalása a halál után következő ítéletre az *egyiptomiak* hitét juttatja eszünkbe az Ozirisz által való megítéltetésről és Thot-ról, ki az emberek

cselekedeteit jegyzi fel.¹ Sőt a Zsid. 4. 3, 10 *κατάπαυσις*-a, a hívőknek kilátásba helyezett abszolút nyugalom, minden tevékenységgel való felhagyás mintha a *buddhizmus* nirvánájának ismeretét is visszatükrözné.

Folytathatnók még az összehasonlitásokat, de bármennyi hasonlóságot és bármilyen irányu hatást is mutatnánk ki és fedeznénk fel, megállapíthatjuk, hogy mindannak, amit a másvilággal kapcsolatban bármikor elképzelt és hitt az ember és így az Újszövetségben e tárgyra vonatkozólag feltalálható felfogásnak is három alapoka van: 1. az ember mindig érezte, hogy a világnak érzékelhető, megismerhető része mögött van egy érzékelhetetlen ismeretlen része is; 2. az ember mindig irtózott a megsemmisülés gondolatától s nem tudott beletörődni abba a gondolatba, hogy a saját egyéni, személyes létének végét jelentse a halál; 3. az ember lelkében mindig erkölcsi követelményként élt az abszolút erkölcsi igazságszolgáltatás eszménye, amit a földi életben megvalósulva nem látott. E három okténevező megeremtette a lélekben egy érzékelhetetlen másvilág, a személyes lelki halhatatlanság és a testi halál utáni másvilági ítélet, jutalmazás és büntetés hitét. Ez a hármas hitténevező a lélek tudástartalmával egyesülve és az elképzeléssel bővülve alkotta meg minden kor és vallás s minden nép felfogását, mithoszait a másvilágról. Az Újszövetségben feltalálható felfogást is a másvilágról az akkori tudástartalom alapján ezek hozták létre. De az a felfogás az Újszövetség keletkezése korának a felfogása és nem a mi korunké, noha a létrehozó ok- és hitténevezők az emberi lélek mélyén ma is ott vannak. Ma azonban más a lelkünk tudástartalma s ennek következtében mások az elképzeléseink is. Pedig a világra is önmagunkra vonatkozó ontológiai okténevezők s az örök erkölcsi, etikai postulatum a mi lelkünkben is épen így izzanak nyugtalanító, izgalgó hatásokat, töprengő kételkedéseket váltva ki, mint a két ezer évvel ezelőtt élt gondolkodó ember lelkében. Plátótól Kantig, Bergsonig minden filozófus az érzékelhető mögött egy érzékelhetetlen világ létezését hitte és hirdette az ideák, a noumenon, az intuitív szemlélet világában. A természettudomány, a kémia, fizika beigazolta, hogy egy atomnyi anyag, egy din-nyi energia meg nem

¹ V. ö. Lk. 10. 20, mely szerint a jók neve *fel van írva* a mennyben és Jel. 20. 15, hol az *Élet könyve* van említve, melybe a jók be vannak jegyezve.

semmisülhet és nincs abszolút értelemben vett halál, megsemmisülés. Az erkölcsi világrendben végbemenő abszolút erkölcsi igazságszolgáltatás posztulátuma nélkül semmiféle etika meg nem állhat.

Van-e tehát másvilág? — áll elénk merev követelődéssel, megoldást, feleletet váróan az örök kérdés. Nem felelhetünk rá másképen, mint ahogy az esztendők ezerein át mindig felelt az ember: *van!* Ha tagadnók, akkor tagadnunk kellene önmagunknak és az egész világnak létezését, porba kellene tapodnunk minden eszményünket, teljesen értéktelenné kellene devalváljunk minden logikai, etikai, esztétikai értékünket. De *milyen* az a *másvilág*, mik az alkotó elemei, milyen vonatkozásban van vele az ember és az ember örök erkölcsi posztulátuma?

Az újtestamentumi felfogás elképzeléseit nem tehetjük magunkévá, mert azok egészen más, a mienknél sokkal hiányosabb, a mienktől nagyon különböző tudástartalomból fakadtak. Nekünk a saját korunk tudástartalmához kell fordulnunk, hogy a belőle táplálkozó elképzelés segítségével felépíthessük a másvilágra vonatkozó hitünket. Feleljünk először arra a kérdésre: *ismerjük-e a világot a maga valóságában* úgy, amint az meg van teremtve? Minden tétovázó töprengés nélkül kimondhatjuk: *nem!* Vegyünk egy virágszirmon csillogó *harmatcseppet* s nézzük, mit lát azon a különböző lelki tulajdonságokat bíró ember. A művészi meglátással rendelkező ember, a poéta, a festő, ki mindenben legelőször az esztétikumot keresi és látja meg, a napsugár hatására színesen csillogó harmatcseppben a *szépnek* egy bizonyos érzékelhető formája megjelenését látja. A vegyész szemében a levegőből lecsapódott vízpára az, két rész hidrogénnek és egy rész oxigénnek szintelen, szagta'an, íztelen *vegyi egyesülése*. Rutherford, a nagy angol fizikus egy végtelen világot, pozitív elektromossággal telített héliumatomok, protonok s körülöttük meghatározott számban és távolságban keringő negatív töltésű elektronok végtelen világát, egy egész *világrendszer*t lát benne. Aki tovább menve meg tudná fejteni a proton és az elektron minden titkát, az még nagyszerűbb dolgokat látna a kis harmatcseppben, amely a csak néző, de nem látó tanulatlan közönséges ember szemében *egyszerű kis vízcsepp*, semmi egyéb.

Azonban a legtudósabb fizikus, vegyész is a világot a testi érzékszerveken keresztül érzékeli. Az érzékszervek által nyújtott

ismeretadatok hiányosak s ennek érzése, tudata alkottatta meg az emberrel a különböző tudományos megfigyelő és kísérleti műszereket, melyek az egyes érzékszerveknek olyan prolongációi, mint a vaknak kezében a tapogató pálca. Ezek a műszerek, melyekkel a világtitkok zárait akarja az ember felnyitogatni, egyfelől azt igazolják, hogy testi érzékszerveink rendkívül tökéletlenek, a világban levő dolgokból, történésekből csak nagyon keveset fognak fel s azt a keveset is hiányosan, másfelől pedig arra tanítanak, hogy a műszerek által elérhetőek, kitapogathatók és csupán csak egy kis hányadát alkotják annak, ami van.

Tehát az ismert és ismerhető mögött és azon túl van még egy ismeretlen s a mi számunkra még most ismerhetetlen világ.

Amit ismerünk, azt érzékszerveink szín, forma, hang, stb. alakjában közlik ismerő tudatunkkal, de az érzékszervek prolongációi, a műszerek megtanítanak arra, hogy a szín, fény éterrengés, a hang hullámmozgás, tehát érzéklésünk nem a valóságot, hanem a valóságnak anyagi, testi érzékszervünk alkata szerint módosult *alformáját* közli velünk. Kivel? *Velünk, velem, én-velem*. Mi az az *én*? Egy pont a világmindenségben, amelynek tudata van önmagából s megkülönbözteti önmagát attól, ami nem ő és érzi a különbséget a kettő között. De érzi azt is, hogy ami nem ő, nem az *Én*, az is kétféle. Egyikbe bele van tapadva s arról azt mondja: *enyém*; az *én* fejem, kezem, lábam, *testem*. A másikról azt mondja: a *világ*, az, ami *nem én* vagyok s amiről a testen, testemen keresztül, a testi érzékszervek segítségével szerzek tudomást. Ez az *én* ez a pont, amely mindenütt a végtelen világ középpontja, a *lélek*. Végtelen kicsiny, mert a legkitünőbb mikroszkoppal is hiába kutatod a test, az agy szövetei között, meg nem találod s végtelen nagy, mert az egész világot magába tudja ölelni. Ez az *én*, a *lélek* gondolkodik, kutat, vizsgál, érez, akar, vágyódik. Ez a csodálatos, kifürkészhetetlen, rejtelmes *valami*.

A lélek tökéletes tudásra vágyik, végtelen akaraterő izzik benne, de mindenütt elébe áll, korlátok közé szorítja, börtönbe zárja a test, a tökéletlen érzékszervekkel rendelkező test. A lélek börtönbe van zárva, a test a lélek börtöne.¹ Ezen a börtönön

¹ V. ö. Petőfi gondolatát:

„Börtönéből szabadult sas lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom.“

Az alföld.

csak egy szűk ablakocska van, melyen át a lélek végtelen keveset láthat a nagy világból s kicsiny területe alig enged néhány lépést a tér végtelenségéből. Oh, ha egyszer a börtönből kiszabadulhat, hogy megdöbben az elébe táruló végtelenségtől! Mennyire más lesz akkor a valóság, mint az, amit a szűk, szoros börtönben elképzelt!

Képzeljük el, hogyha egyszerre a testi érzékszervek kikapcsolásával a világ valóságos mivoltában állna előttünk s mi mindent úgy érzékelhetnénk, amint az valósággal van, mennyire *más világ* lenne az s mennyire különböznék attól, ami addig volt érzéklésünknek a tárgya.¹ Mikor beáll a testi halál, vajjon nem börtönből szabadul-e ki a lélek s nem a valóság tiszta érzéklése áll-e be a testi érzékszerveknek kikapcsolódása következtében? Mondhatja valaki azt is, hogy nem, de mindenesetre ez elképzelhető. Elképzelhető, ha hisszük, hogy *van lélek*, amely nem azonos a testtel, sőt különbözik a testtől és hisszük, hogy ez a lélek *postexistens*, azaz a testi halál után is fennmarad s az ember a maga személyes létét benne folytatja az örökkévalóságon át.

Ennek hívése ma már nem puszta föltevés, hanem ontológiai postulatum, az energia és anyag megmaradásának elvéből önként következő igazság. Lélektani jelenségek vannak, melyek e hit nélkül, ez igazság nélkül érthetetlenek. Ma már lejárt az ember szellemi, postexistenciáját, a lélek halhatatlanságát tagadó materiálizmus kora. Ma Párisban tudományos intézet van, az Institut Metapsychique International (Nemzetközi Metapszichikai Intézet. Létesült 1919 évben), melyben kiváló pszihologusok, orvosok kutatják nemcsak a halhatatlan lélek postexistenciájának, hanem *prae-existentidj*ának titkait is. Amerikában, Angliában, Németországban hasonlóképen tudós pszihologusokból alakult társaságok végzik ugyanezt a munkát. Ma nem azon kell csodálkoznunk, ha valaki hiszen a lélek halhatatlanságában, hanem azon, ha nem hiszen. Mint ahogy nem azt tartjuk műveletlen embernek, aki Istenben hisz, hanem azt, aki nem hiszen.

A lélek halhatatlanságának hite szorosan összefügg az *Isten*

¹ Dr. Henri Bouquet francia orvosnak a Temps egyik számában megjelent tanulmánya szerint az operáció útján láthatóvá tett született vak egy egészen új, ismeretlen *más világ*-ba áthelyezettnek érzi magát s szinte fájdalmasan torzul el az arca a megdöbbenéstől, mit az elébe táruló világ látása vált ki benne.

Népujság, 1938. szeptember 25. sz.

hitével. Egyik a másikat föltételezi: ha van Isten, akkor kell lenni halhatatlan léleknek is s ha a lélek halhatatlan, akkor kell lenni Istennek is. A kettő együtt alapja az *abszolút erkölcsi örök igazságszolgáltatásnak*. *Hol és hogyan* történik ez, annak ismerete túl esik azon a körön, ameddig tudásunk, értelmünk rádiusza terjed. De célunk nem az abszolút igazság ismerete, hanem a feléje közelgetés s ha bármily keveset is közeledhettünk, meg kell elégednünk ezzel. Majd ha egykor feltáru előttünk is a börtön ajtaja s a halál kapuján keresztül átlépünk a látszatvilágból a valóságvilágba, a fenomenonból a transcendens noumenonba, akkor meg tudjuk azt, amit most nem tudunk: a „*hol*“-t és „*hogyan*“-t.

Ontologiai és etikai, fizikai és lélektani postulátumaink talaján megállva higyük, amint hitték az Újszövetség könyveinek írói és hitte mindig az ember, mihelyt rádöbrent a lét és nemlét kérdésére, higyük, hogy van másvilág, mert van halhatatlan lélek és kell lenni abszolút, örök erkölcsi igazságszolgáltatásnak.

„Bizony mondom nektek, ha van hitetek és nem kételkedtek s azt mondjátok e hegynek: „*Kelj fel és zuhanj a tengerbe, az is megleszen*“. (Mt. 21. 21).

Zoltán Sándor.

Köszöntő a Berde-serleggel.¹

Berde Mózes irdnti kegyeletből összegyűlt szeretett hittestvéreim!

Egyházközségünk beléletében ismételen alkalom adatott hitet tennem amellett, hogy szigoru valláserkölcsi alapon állok, s mint ilyen rendületlenül hiszek a Gondviselés útjaiban, s sokszor kifürkészhetetlen célt szolgáló akaratának megnyilvánulásában. Ezen isteni akaratból fakadó elhivatásnak tekintettem, mikor a közbizalom az egyházközség élére állított, s az isteni gondviselés munkáját láttam egyházközségi életünk megújulásában.

Hálával gondolok a Gondviselés különös kegyére, mely megengedte, hogy a mai különösen ünnepélyes alkalommal, mint az ünnepségeket formailag rendező egyházközség vezetőjét érhesen a kitüntelő megtiszteltetés, s a Gondviselés kezét látom abban is, hogy a magas megbízatást a tegnap esti órákban nyervén, mélyreható meditációk helyett készületlen, keresetlen, de annál tisztább szívből jövő szavakra vagyok utalva.

Mély meghatottsággal és őszinte megilletődéssel állok e történelmi multu és jelentőségű ereklye előtt, s a kettős ünnepségek mélyreható benyomásaiból és jelentőségéből meritek vonatkozásokat a példát mutató nagy alapítónkról va'ó megemlékezéshez.

A Berde Mózes név és hagyaték alapvető fogalom unitárius egyházunk életében. Rendeltetése, így a Berde-cipó, iskolafenntartás, neveltetési alap mind olyan bázisok, melyek nélkül mai egyházi háztartásunk el sem volna képzelhető.

Nagy alapítónk ezen hatalmas vagyontömeg lényeges részét tehát ifjusági célokra hagyományozta, annak az ifjuságnak, melynek 24 fiatal reprezentánsát ma szentelte lelkésszé Zsinati Főtanácsunk. A Berde-alapokból egykoron nemzedékek nőttek fel, s áldásos támogatásuk után keltek szárnyra a biztos jövő felé.

¹ Elmondva 1938 okt. 3 án a Berde-ebéden.

De történelmi, sorsdöntő idők következtek. S a nagy kataklizma után, mikor jelszavá vált menteni, mi menthető, s mindenki bezárkózott magánháztartása bátyái mögé, észrevétlenül nőtt fel egy új ifjúság reménytelenül, magára hagyatottan, gyámok nélkül, a meglevő nemzedék keserves vergődése közepette nem volt, ki hónuk alá nyult vagy nyulhatott volna.

Magáraultságában ez az ifjúság egy sajátos ideológiát volt kénytelen kitermelni, mely látszólag éket vert a nemzedékek közé. A repülőgép, rádió és televízió korában elant, tempót követelt, s részt kért a kezdeményezésből minden téren. Azok, kik ez evolúciónak csak kinövéseit látták, aggódva néztek a jövő elé, s nem tudtak elmélyedni annak erkölcsi mélységeibe. Pedig ez az ifjúság nem akart külön utakat, a meglevő keretek között kérte a maga szerepét. Nem akart tekintélyt rombolni, csak nem ismert faragott bálványt. Nyári ifjúsági konferenciánk alkalmából szerettem volna kézenfogva odavezetni egész egyházi közéletünket, mi ha a múltban megtörténhetett volna, a közvetlen érintkezés folytán mennyi minden meg lett volna érthető, s elkerülhető. A mi ifjúságunk nem akar szakítani a múlttal és tradíciókkal, hiszen a legtisztább unitárius ige emelőjén nevelkedett, mely pedig azt tanítja, hogy mindeneket megpróbáljatok, s ami jó, megtartsátok. Ez a közös tradíció szelleme hozott össze valamennyiünket ma már XXXIII-szor, hogy kegyelettel emlékezzünk meg, s áldozzunk nagy örökhagyónk, Berde Mózes emlékének.

Ez az emlék, a Berde Mózes emléke nem kíván megalkuvást az ifjúságtól, mint Berde Mózes sem ismert megalkuvást az életben, s nemes céljai elérése érdekében, de kíván megértést, mások tárgyilagos meghallgatását és méltányolást mindenkivel szemben, mint azt Berde Mózes is tette, s divatos Nietzsche-tanok helyett az Ur Jézus szellemét utavalóul az életbe, ki pedig azt tanítja, hogy szeressétek egymást.

Berde Mózes hatalmas vagyont hagyott unitárius egyházunkra. Keserves kitartó munkával keresett nemes szerzeményt. Ötven év ködfátyolán keresztül lelki semeim elé idézem, nemes, alkotó, az életében is egyházáért dolgozó személyiségét; látom, mint ernyedetlenül do'gozik, küzd, nélkülöz, s elvonja magától amit lehet, hogy annál több maradjon az anyaszentegyháznak.

Hová tűnt el a Berde Mózes-féle áldozatkészség, vannak-e ma legalább epigonjaink? Ez a vagyon csak fogyott, s romlott

egyetemleges vagyonállagunk. Pedig nemes hagyományozók nem azért tettek alapítványokat, hogy azok nehéz időkben felmorzsolódjanak, s elhasználtassanak, hanem hogy állaguk megtartassék, s gyümölcsöztessek. Lehet korábbi az elgondolás, de újonnan beiktatott püspökünknek juttatta a Gondviselés a különös kegyet, hogy nehéz idők elmúltával az ő kormányzása idejéhez fűződjék ezen vagyontárgyak átcsoportosítása után való gazdasági megújulás, tranzakció, melynek megvalósulásához végre alkalom nyílt. Berde Mózes vagyonát áldozta egyházáért, tőlünk csak a vagyon megtartását követeli egyházi eskünk és lelkiismeretünk. Berde Mózes két keze munkájával teremtette elő ezt a vagyont, tőlünk csak erkölcsi és munkasegítséget, támogatást és türelmet követel a nemes cél és egyházi érdek.

Főtisztelendő püspök urunk ismert szerénysége megtiltott minden ünnepeletést, pedig ma nemcsak az ő ünneplés beiktatását, hanem szavai nyomán a rég várt egyházi békét, s a gazdasági talpraállás hajnalhasadását is ünnepeljük. Nehéz sorunkban oly ritkán jut alkalmunk örvendezni és ünnepelni, engedjessék meg tehát, hogy a mai ünneplés alkalomkor ünnepelelhessünk, örvendezhessünk akkor, mikor szívünk, lelkünk, s egész valónk ünnepelni kíván.

Szeretném ha minden unitárius lélek megértené hívó szavam, ha minden unitárius szív beállítaná felvevő antennáját s szavaim nem maradnának pusztában elhangzó szó, hanem lelkiismeretet ébresztő tárogató.

Szeretném, ha ma a közös munka érdekében egyesülne minden unitárius lélek, s végre mindannyian megértenők, s megbecsülnők egymást; azok, kik nem tudnak fátyolt borítani arra a körülményre, hogy a vágató idők szekere közbecsülésben álló egyének annyira fájdalmas félrevonulását eredményezték, kik elvi differenciák miatt a félreállítás áldatlan útját keresik, azok, kik bármi okból még lelkükben haragot táplálnak, s nem ismernek el egyéni érdemeiket, vagy az álláspontok divergenciájának ethikai jogosultságát.

Szeretném, ha ma megszűnne minden egyéni törtetés és harc, érvényesülési széthúzás, s mindez helyébe egyetlen szempont, akarat, s egy nemes verseny lépne: egyházi közösségünk szolgálata.

Az eucharisztikus kongresszus alkalmával diadalmas ünnepek közepette hordták körbe a szent jobbot, a katolikus egység szimbolusát. Hordozzuk körbe lelkeinkben a mai ünneplés alkalomból a mi ereklyénket, Berde Mózes emlékét, az unitárius megértés, megbecsülés, áldozatkészség és egység szimbolusát.

Mert csak ezen gondolat jegyében áldozhatunk méltóan nagy örökhagyó Berde Mózesünk emlékének, s lehetünk hívek új püspökünk szószékről hirdetett elgondolásához.

Nagy alkotó Berde Mózes szelleme segítsen, hogy meglevő értékeink felhasználásával újjá építhessük unitárius anyaszentegyházunkat.

Pálffy László.

Az anya szerepe a gyermeknevelésben családi-, faji-, nemzeti- és általános emberi szempontból.¹

A pedagógia elmélet szempontjából tudomány, gyakorlat szempontjából művészet. Ebből a megállapításból kitűnik, hogy pedagógus csak hivatott egyén lehet, azt megtanulni, és mesterségszerűen űzni képtelenség. Az emberek legnagyobb részét a természetes pedagógia alapján nevelik, ez szolgál irányául a legtöbb szülőnek, illetve anyának is. Csak kevés ember előtt tudatos, hogy lelki diszpozícióinak fejlesztésében első segítője és nevelője édes anyja volt. Ha Cornelia büszkén mutatott fiaira: „Ime az én ékszereim“, ma ennek a fordítottja éppen annyira jogosult; vagyis mutasd meg a gyermeket és megmondom, ki volt az anyja, mert a gyermek lelkén, intelligenciáján áttűzel az anya melegcsillogásu fémjelzett egyénisége.

A nevelés tényezőinek felismerése és megállapítása minden időben fontos problémája volt a pedagógiának és természetes, hogy megoldása a régi idők egyszerűbb életformái közt élő embereinél sokkal könnyebb volt, mint a mai bonyolultabb, sőt legtöbbször hajszolt életkörülményekkel küzdő családokban. A régi szülő, vagy nevelő méltán állithatta: ez az én nevelésem, míg a mai gyermek, ha nem nevelik is *nevelődik*, neveli a környezet, az ezerarcu világ, amely legtöbbször csak az értéktelent, a salakot mutatja és ha nincs valaki, aki kézenfogva vezetve megmutassa a szépet, az eszményt, a jót, nem lesz ereje azt magától megtalálni, mert ezek a kincsek nem a felszinen vannak, fajsúlyuk mélyre kényszeríti s onnan kell azt felhozni.

Ennek a nevelői munkának uttörője és alapvetője az édes anya, és ebből megállapíthatjuk, hogy a gyermek első igazán hi-

¹ Felolvasás az Unitárius Tanító Egyesületnek 1938 október 1-én Kolozsvárt tartott közgyűlésében.

vatott nevelője csak az anya lehet. Minden más nevelő másodrendű szerepet kap a gyermek nevelésében. Az édes anya nélkül felnőt gyermekek gyakran megdöbbentő lelkisivársága sokatmondó érv az édesanya drága kötelessége mellett. Több olyan fiatal embert és leányt ismerek, kik a mélyebb lelkiéletet élő család életébe sehogyse tudnak beleilleszkedni, mert gyermekkorukban nem érezték az édesanyai melegséget és minden lépésüket aggódva figyelő irányítását.

A nevelés rendszerének megállapításában a végcél az akarat nevelése, vagyis az egyén dispozióinak olyan fokra való fejlesztése, mely képessé teszi őt arra, hogy a helyest, a jót nemcsak felismerni, de megtenni is tudja. Vannak makacs gyermekek, kikből úgy kell kicsikarni az engedelmességet. Ilyen esetekben helyesebben teszi a szülő, ha hosszútűréssel lassan igyekszik eredményt elérni, mint makacs, kényszerítő eszközökkel, nehogy túlszigorúsággal elkeseredést keltsen a gyermekben. Meg kell értetni a gyermekkel, hogy neki kell engednie, mert mi nem engedhetünk. A makacsságra hajlamos gyermeket nagy tapintattal kell nevelni. Semmiesetre se célravezető módszer a tiltás, inkább közvetlen ráhatással, autoszuggeszcióval igyekezzünk eredményt elérni. Ilyenforma ráförmedések, mint: — ne tedd azt! — ne menj oda! — ne kiabálj! semmit se érnek. Ehelyett így szuggeráljuk bele akaratunkat: — Erzsike oda megy, — Magdika leteszi a kést, Bandika szépen, halkán beszél. A gyermek így észre se veszi, hogy nem az ő akarata érvényesül és lassan, észrevétlenül leszokik az ellenkezésről.

Az akarat nevelésének kerékkötője a gyermek születésével magávalhozott dispoziója. Például egy botfülü gyermekből hiába akarok zenei tehetséget nevelni és viszont a gyermek is hasztalan igyekszik magát ezen a téren képezni, *leküzdhetetlen akadálya legjobb akarásának is ezirányu indiszponáltsága.*

A dispozió néha veszélyes lehet következményeiben, vegyük csak egy kleptomániás esetét. Ez azonban nem jelenti azt, hogy egy ilyen veszélyes ösztönökkel terhelt gyermek elveszett az erkölcsi társadalom számára, mert számtalan példa mutatja, hogy egy ösztönös rossz gyermekből lehet kötelességtudó embert nevelni és ha alaptermészetét teljesen elhagyni nem is tudja, azért adott esetben sikerül legyőznie. Ez azt bizonyítja, hogy a nevelhetőség határát lehet szélesíteni. De nemcsak lehet, sőt *kell* is

küzdeni a diszpozíció ellen. Mivel pedig a gyermeknek valójában nincs még akarata, inkább csak eléggé át nem gondolt impulziói vannak, melyeket bizonyos fokig át lehet alakítani, a nevelhetőség elvitathatatlan. Ez az ugynevezett nevelhetőség, mely minden pedagógia alapköve. Ezt kell tenni jóval az iskolakötelezettség előtt otthon a szülői házban, mert az akarat nevelése a legzsengebb gyermekkorban kezdődik, ott, ahol még csak a szülő, főként az anya, a gyermek egyedüli nevelője. Ezért nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a szülői-ház nevelése a gyermek egész nevelésének eredője. Ez szabja meg egész életének irányát. Ha itt kisiklott a helyes vágányról, sok időbe és fáradságba kerül és legtöbbször mégse sikerül annak helyrehozása. A diszpozíció elleni nagy nevelői harcunkban erősítsen több gondolkozó (Paskal) megállapítása, hogy, ha a velünk született elsődleges természetünket magunkból teljesen kiirtani nem is sikerül, de egy szívós megszokás második természetünké válhatik és sok esetben születési elferdüléseket, jellemferdüléseket is elhallgattat.

A nevelhetőség érdekében az anyának még akkor se szűnik meg a szerepe, amikor gyermeke már iskolába kerül és hivatásos nevelők veszik át nevelését a tömegnevelésben. A tömegnevelés — bár az életre nevel — az egyéni nevelés ellensége. Egy jól fegyelmezett ember lehet jó ember, de az erkölcsisége abban fog állani, hogy bizonyos előírt törvényeket követ. Az igazi erény belülről indul, szabad döntésből fakad, belső szükségből, nem külső törvényből. Ezt az egyéni erkölcsiséget ritkán kapja meg az egyén a tömegnevelésben, ez a családi nevelés eredménye lehet csak. A nevelés első alaptétele a gyermek egyéniségének számbavétele és a nevelés eszközeinek ehhez mért alkalmazása. A tömegnevelésben ezt az elvet abszolút értékben, beváltani lehetetlen, ami az egyéni nevelés rovására esik. De az anya, ki gyermeke készségeit pontosan ismeri és azt a nevelhetőség érdekében állandóan szem előtt tartja, éppen itt lehet segítségére az iskolának a nevelő szerepében.

Egyszerű példát említek. Egy matematikai tehetségtelenség bármily szorgalmas is, nem tud előmenetelt felmutatni a tanító dupla fáradsága ellenére sem. És milyen kínos vergődés kíséri egy ilyen indiszponált gyermek akarását. Az anya, aki gyermekének aggódó szeretettől áthatott nevelője, ezt hamar észreveszi, segítségére siet és kitartással, lassan, fokozatosan töri az ugart.

míg termőfölddé alakul és ha nem is lesz teljesen produktív az eredmény, mindenesetre egy gyengébb átlagot mutathat fel.

Itt kell megjegyeznem azt is, hogy amennyi szolgálatot tesz az anya, ha gyenge adottságu gyermekének segítségére siet, éppen annyira káros, ha egy normálisan fejlett gyermekkel túlsokat foglalkozik, mert a mértéken felüli segítség, mellyel minden akadályt elhárít utjából, passzivitásra vezet. Megszokja, hogy mindent készen kapjon küzdelem nélkül. Minden tulságos gyámkodás alatt nevelt gyermek elveszti a kezdeményezési kedvét és nem fogja sohasem megpróbálni a saját erejét. Nem lesz önálló. Legjobb esetben csak egy becsületes középszerűség, de nem cselekvő ember válik belőle, mert éppen azt ölik meg benne, ami az emberséget adja az embernek: az akaratot. Sok családban szembetűnő az elsőszülött vagy egyedüli gyermek nagy értelmi fejlettsége, ami később szembetűnő visszaesést mutat, míg azok a gyermekek, kiket az agyonfoglalkoztatás nem tett unottá az új ismeretek befogadására, progresszív eredményt mutatnak.

Sok előnye mellett ez a hátránya az aktív iskolának is, mert a tanításnak sohasem szabad csak kellemesnek lenni, hanem igen kötelességnek, munkának, erőfeszítésnek. Éppen ezért nem nevelés a játszva-tanítás, mert passzivitásra vezet. A gyermeknek meg kell tanu'nia dolgozni, tünni, megalkudni. Erre neveljen a család és iskola is. A jutalmazással is fukarkodnunk kell. A jóakaratot, törekvést kell jutalmazni, nem a könnyen elért sikereket és azt is inkább szóval, biztatással, mint cukorral.

A fentiekben igyekeztem kimutatni a családi nevelés fontosságát, mert kétségtelen, hogy ennek elhatározó befolyását az erkölcsi jellem kialakulására nem tagadhatjuk.

Bár Rousseau Emilje forradalmat jelent a pedagógiában, nyilvánvaló elméletének az a sajátos gyöngéje, hogy Emil nevelésénél egyáltalán nem veszi tekintetbe a családot. Ma már a bentlakásokat is igyekeznek családiasabbakká tenni a régi kaszárnyarendszerű bentlakásokkal ellentétben, hogy a gyermek ne érezze meg a nagy zökkenést a családi és iskolai nevelés között. A családi és iskolai nevelés kapcsolatának szükségét célozzák az iskolákban újabban bevezetett nagyon üdvös szülői-értekezletek is.

A családi nevelésben érvényesülnie kell bizonyos, a gyermek életviszonyaira kiható egyéni irányzatnak is. A legelső ezek közt

a speciális szempontok közt a faji öntudat nevelése. Magyar anya csak erős, öntudatos magyart nevelhet gyermekéből az irredentizmus vádja nélkül, mert ha valakiben a faji érzés szilárd, határozott, az csak becsülni tudja ugyanezeket a tulajdonságokat másfajú honfitársában is. Faji érzésre ma csak a család nevel. Itt kinálkozik a leggyönyörűbb szerepe az anyának, mikor a napi munka befejezése után kézimunka vagy varrás közben mesét mond a letűnt szép időkről. És mindez nemcsak szép, de megnyugtató is, kiegyensúlyozódik tőle a mai ember lelke. Ami volt, szép volt, igaz volt. *Ami van, amiben élnünk kell: az ittlakó és élő nemzetnek tisztelete és megbecsülése csak így alakulhat ki lelkében.* Pedig erre szükség van. Tudnia kell megbecsülni azt a földet, azt a nemzetet, melynek kebelében él.

Szinte legelsőnek kellett volna említenem a családi nevelésben a vallásos nevelést, mert ez megelőzi az összezt. Az anya lélektanához valahogy hozzá is tartozik a vallásosság. Ha boldog, ha örömmel tölti el gyermekének fejlődése, kezébe veszi az apró kezeket és övéibe kulcsolva, hálát ad érte Istenének. Ezek az első benyomások kitörülhetetlenül vésődnek a gyermek lelkébe. Egy magyar unitárius anya gyermeke csak jó magyar és jó unitárius lehet, ami azonban nem jelenti azt, hogy másfajú és más vallású ember kevésbé értékes volna szemében. A helyes nevelői szempont ez: légy büszke fajodra, vallásodra, de becsülj meg minden fajú és vallású embert, mert minden embernek értékét a benne rejlő lelki kincsek, az intelligencia mértéke határozza meg. Ezt az általános emberi szempontot azonban nem téveszthetjük össze a kozmopolita elgondolásokkal, mert a kozmopolita románnak nem román, magyarnak nem magyar, faji szempontból nulla. Ilyenekre nincs szükség!

Befejezésül még csak azt szeretném megjegyezni, hogy bár az anya szerepe a családi nevelésben fontosabb az apa szerepénél, főleg, mert természetszerűleg az anya többet van gyermekével, másrészt, mert gyöngédebb természete közelebb viszi hozzá, mulasztás volna meg nem említenem, hogy az apa határozott egyénisége, következetes szigora erős mértékben rányomja bélyegét a nevelés karakterére. És ez így is van jól: így egészíti ki egyik a másikat. Csak arra kell vigyázni, hogy a szülők nevelésében meglegyen az egyöntetűség és együttélésükben meg legyen a harmónia, mert ez a gyermekeknek példát mutat, lelki kiegyensúlyozottságot teremt.

Még csak egy gondolatom van. Miután bizonyos, hogy az anya nevelése a gyermek jövőjére elhatározó fontossága, szükség volna olyan intézményre, hol az anyáknak a gyermeknevelést szakszerűen tanítják. Talán sok mellékvágányra tévedt szerencsétlen ember sorsát meg lehetne előzni!

Ütőné-Osváth Róza.

IRODALOM.

„Utazás Palesztinában“. Fosdick Emerson Harry amerikai lelkésznek fenti címen megjelent világhírű művét Lőfi Ödön bölöni lelkész kitűnő fordításában kiadta az Unitárius Irodalmi Társaság és az Iratterjesztő Bizottság. Ezt a 188 oldalra terjedő és Palesztina térképével ellátott könyvet mindenkinek olvasnia kell, aki az Ó- és Újszövetségi történetek színtere és az ország jelenlegi forrongó állapota iránt érdeklődéssel viseltetik. Az író nem csupán a mult történelmének ismertetésében szakavatott vezetőnk, hanem a világháboru utáni helyzetet s a legujabb héber és arab küzdelmeket lélektani, gazdasági és politikai alapon tisztán világítja meg. Benne látjuk a cionista mozgalom eredményeinek, akadályainak és lehetőségeinek a helyszínen szerzett benyomások és tapasztalatok alapján való tárgyilagos ismertetését élénk és vonzó irányban előadva. Ára 80 lej. Megrendelhető az Unitárius Iratterjesztő Bizottságnál. Cluj, Liceul Unitarian, Calea Marechal Foch 12.

Vári Albert: „Kereszténység és unitarizmus.“ Kolozsvár 1938. 8° 11 oldal. Mint a Keresztény Magvető füzetek c. sorozatnak 24-ik száma jelent meg ez a missziói célt szolgáló füzet. Élő tiltakozás ama még ma is itt-ott felhangzó vád ellen, mintha az unitáriusok nem tartoznának a kereszténység nagy családjához. Ellenkezőleg, az unitarizmus, mint az evangélium talajából táplálkozó vallás, a kereszténység legtermészetesebb hajtása. Szerző az E. K. Tanács megbízásából írta s díjtalanul küldötte el a fenti cél szolgálatára.

Dr. Gyulai Zoltán: Fizikai világ és szellemisség. Kolozsvár, 1938. 8° 17 old. A kiváló írónak eme széles körben visszhangot keltett jeles tanulmánya szintén a fenti sorozat 25 száma-ként jelent meg. Benne mély tudással állapítja meg a fizikus egyetemi tanár, hogy a régi materialista elmélettel szemben a legujabb természettudományi ismeretek elősegítik és alátámasztják a metafizikai igazságokat. Így a tudomány és vallás között minden elmentét elenyészett. A füzet gondos olvasása nagy lelki gazdagsággal jár.

KÜLÖNFÉLÉK.

Kedves olvasóinknak, munkatársainknak boldog karácsonyi és ujévi ünnepeket kívánunk.

Olvasóinkhoz. A Főtisztelendő püspök Ur az E. K. Tanács határozata folytán az alábbi körlevelet bocsátotta ki, melyet minden megjegyzés nélkül olvasóink szives figyelmébe ajánlunk.

Sz. 2043/1938.

E. K. T.

Körlevél valamennyi lelkész és énekvezér-tanító fiainak a „Keresztény Magvető” című folyóirat terjesztése tárgyában.

A Keresztény Magvető című folyóiratunk folyó év végén a 70-ik évfolyamát tölti be. Így Erdélyben a legrégebb magyar nyelvű folyóirat, melynek alapításában Kriza János költő-püspök vezetése mellett a múlt század legjelesebb unitárius írói vettek részt. Azóta hitünk mélyítésében, egyháztörténelmünk adatainak feltárásában, s általában egyházi irodalmunk gazdagításában elévülhetetlen érdemeket szerzett. A mai kor különböző gondolatáramlatai között pedig éppen nélkülözhetetlen, hogy a mi uniárius kereszténységünknek magasatos eszméit bent és kinnt védje és képviselje. Ezért óhajtandó, hogy minél szélesebb körben terjedjen, hogy abból minél több propaganda füzet küldessék szét, s külföldi hitrokonainkkal való kapcsolatunknak állandó organuma legyen.

Mindezekre való figyelemmel az E. K. Tanács, az Unitárius Irodalmi Társaság kérésére a fenti szám alatt kimondot'a, hogy a Keresztény Magvetőnek, mint egyházunk egyetlen tudományos célt szolgáló folyóiratának megrendelése, anyagi és erkölcsi támogatása, az egyház tiszteletbeli és fizetéses alkalmazottainak, az egyházközségeknek, lelkészeknek, tanároknak és tanítóknak erkölcsi kötelessége.

Felkérjük azért lelkész, tanár és tanító fiait, hogy ezen

határozatunkat vegye tudomásul, s erről egyházközsége előljáróságát és egyházközségében lakó egyházi tanácsosait értesítse. A Keresztény Magvető előfizetési díja jelenleg évi 200 lej. Azonban megfelelő számú előfizető jelentkezése esetén olcsóbb lesz.

Kolozsvár, 1938 november 7.

Dr. Varga Béla

püspök.

November 15. Nem hivatalos ünnep. A naptár nem jelzi piros betűvel. Mégis az unitáriusok nyilvántartják és lelkükben ünnepé avatják. Nem kutatjuk, hogy vajjon történelmileg is pontos dátum-e. A köztudat és közhangulat Dávid Ferenc mártírhálálának évfordulójává avatta. Ezért minden évben ünnep számunkra ez a nap. Az emlékezés ünnepe. Ezen a napon megjelenik lelki szemeink előtt egyházalapító első püspökünk szellemalakja. Trombita hangon hirdeti, hogy „a hit Isten ajándéka“, hogy „inkább Istennek kell engedelmeskedni, mint az embereknek“, hogy a lelki szabadságért mindent, sőt ha szükséges, életet is kell áldozni. Szinte szemeinkkel látjuk, hogy miképpen növekedik hite és emelkedik dicsősége. Akit évszázadokon át az elfogultság kiközösített a saját egyházából, az új idők felvilágosodott szelleme mind magasabbra emeli s távoli országok és világ-részek tesznek bizonyosságot mellette. Ujra kibontott lobogóján piros betűvel van felírva; „Az igazságot újjában semmi fel nem tartóztathatja“.

Dr. Elekes Dénes emlékünnepe. Borongós őszi reggelen indul a székelykeresztúri Unitárius Főgimnázium és a Gazdasági Iskola tanári kara és tanuló ifjúsága a siménfalvi temető felé, hogy kegyelettel áldozzon néhány rövid órát Dr. Elekes Dénes emlékének. Dr. Elekes Dénes szerette szülőfaluját, de mindenképp előtt szerette annak értelmes székely lakóit, akikért kész volt bármilyen áldozatot meghozni, csak hogy őket boldognak láthassa. Azonban, ha ő szerette népét, az sem maradt neki adósa. Az emlékünnepe templomi istentisztelettel kezdődött és Siménfalva unitárius temp'oma rég nem látott ilyen nagyszámú közönséget, mint ezen a napon. Az ünnepi istentisztelet Dakó Bálint VII. o. tanuló lélekemelő imájával kezdődött. A közének után Bencze Márton VIII. o. t. lépett a szószékre és nagyszerű beszédben hódolt Dr. Elekes Dénes emlékének Péld. 26. 20 alapján. A beszéd elhangzása után Török László VIII. o. tanuló, a gimnázium kilünő szavalója előadja Ábrányi Emil „Diligis me“ című költeményét.

A magasztos érzelmekben gazdag költemény előadását Pál Dénes siménfalvi lelkész üdvözlő beszéde követte, melyben a lelkész barátságosan köszöntötte az iskolák tanári karát és ifjúságát. A templomi istentisztelet végeztével az ünnepély a temetőben folytatódott. Dr. Lőrinczy István, mint az elhunyt utódja a gondnoki székben rövid bepillantást nyújt Dr. Elekes Dénes életébe és munkásságába. Elénk állítja a nagy embert a maga egészében, rávilágítva érdemeire és gondolatokban megnevesült, szerető lelkére, úgy, ahogy mi is ismertük őt; kifejtette azt a nagy munkát, melyet úgy a gimnázium, mint a gazdasági iskola érdekében végzett. De nemcsak az ifjúságról gondoskodott, — mondotta — hanem igyekezett népének közvetlenebb uton is szolgálni. Az ő nevét dicséri a sz.-keresztúri Tejfeldolgozó Intézettel együtt számtalan szövetkezet felállítása is és ki tudja még milyen gondolatok foroghattak a nemes székely agyban, amelyek mind a nyomorgó székely nép javát szolgálták volna, ha megvalósításukat a korai halál meg nem akadályozza. Az emlékbeszéd után Sófalvi László VI. o. t. elszavalt a Fekete Lajos „Evangelium“ című költeményét. Az ünnepély befejezéséül a gimnázium dalárdája elénekelte „Magnus est Dominus“ című egyházi éneket és azután még egy utolsó Istenhozzádot mondva a nagy halott porainak, az ifjúság bevonult az ő szülőfalujába, hogy a jól ismert székely vendégszeretet élvezze. Most már Dr. Elekes Dénes lelke nyugodtan pihenhet, mert ha teste porrá is lett, szellemét egy nép ifjúsága tette magáévá és amíg közülünk csak egy is él, ez a tűz magasán fog lobogni, bevilágítva minden székely szívét és legmélyebb gondolatait. *Murvay Samu.*

Szabad a testületi gyűlések és vallásos összejövetelek tartása. Az erdélyi ref. egyházkerület Igazgatótanácsa felterjesztéssel élt a vallás- és művészetügyi minisztérium útján a belügyminisztériumhoz a testületi gyűlések és vallásos összejövetelek hatósági engedélyezése tárgyában. Erre a felterjesztésre a belügyminisztérium 24.131—1938 szám alatt a következő választ adta: „Van szerencsénk tudomásukra hozni, hogy a vármegyék főnökségének 1938 március 24-ki 5162 számú és 1938 május 26-án kelt 9758 számú rendeletekkel általános rendelkezések adtak, hogy ezen gyűlések szabadon hagyassanak (megtartassanak). Ha vannak azonban konkrét esetek, amikor a miniszter rendeletei nem respektáltak, kérjük sziveskedjenek azokat jelenteni, hogy megtoroltassanak“.

Kötelező társadalmi szolgálat. A hivatalos lap október 18-iki számában jelent meg a társadalmi szolgálatról szóló rendeletörvény, amelynek az a hivatása, hogy az állam támogatását biztosítsa annak a falufejlesztő munkának, amelyet eddig az egyházak és más társadalmi egyesületek végeztek. Az új törvény szerint az egyetemek, felső- vagy szakiskolák mindkét nembeli hallgatói csak abban az esetben kapják meg diplomájukat, ha bizonyítványt mutatnak fel arról, hogy egy évig falun társadalmi szolgálatot teljesítettek. A külföldön szerzett diplomákat is csak ilyen bizonyítvány alapján nostrifikálják. Ilyen bizonyítvány szükséges a közhivatalokba való kinevezésekhez is. Ez az intézkedés, mely a tanult ifjúságot a faluval hozza szoros kapcsolatba, ha lélekkel s az egyházakkal karöltve lesz végrehajtva, maradandó nyomokat hagy maga után a falvak életében s azok gazdasági, egészségügyi, iskolai és más kulturális tekintetben leendő fejlődésére áldásos hatással lesz.

Mit olvasson a nép? A nemzetnevelésügyi miniszter tekintettel egyes irodalmi termékek romboló hatására 170910—1938 szám alatt rendeletet adott ki, melynek értelmében a középiskolák igazgatóságai csak a minisztérium előzetes jóváhagyása után fogadhatnak el az ifjúsági könyvtárak részére könyvajándékokat és vásárolhatnak jutalomkönyveket. Mivel újabb időben annyiféle téves irány indul a vallási és társadalmi életben, annyiféle hamis jelszó röpköd körülöttünk a levegőben, melyeknek célja az, hogy a tájékozatlan lelkeket megmételtyezzék: a fenti miniszteri rendelet, minket is nyomatékosan figyelmeztet, hogy éber gonddal őrködjünk ifjúságunk s általában népünk olvasmányai felett s olyan irodalmi termékeket juttassunk kezébe, amelyek vallási nevelésünk és szószékeink hatását nem gyöngítik, mert a betű nemcsak terem és épít, hanem romból és öl is.

A „**General Assembly Council Meeting**“, az angliai unitárius egyházközségek legfőbb szerve 1938. okt. 21-én Londonban tartott gyűlésén meleg együttérzéssel emlékezett meg Dr. Varga Béla püspök felszenteléséről és mély sajnálatát fejezte ki aziránt, hogy a zavaros nemzetközi viszonyok miatt képviselői nem vehettek részt azon a lélekemelő emlékezetes ünnepségen. Ugyancsak ez a gyűlés — megemlékezve a csehszlovákiai szabad keresztény és unitárius gyülekezetek nehéz helyzetéről, — javaslatot tett a támogatásukra. E célból E. Rosalind Lee lelkésznőt, az An-

gliában tanuló erdélyi akadémiták szives pártfogóját küldte Prágába viszonyaik tanulmányozására. Miss Lee Dr. Capek Norbert, az erdélyi unitáriusok által is ismert lelkésszel és másokkal folytatott tanácskozása alapján megállapította, hogy a csehországi unitáriusok fennmaradása a külföldi segélytől függ s hazatérve bejelentette a Tanácsnak a „Gyermekvédő alap“ és a menekültek felsegélyezésére létesített alap nagy unitárius és szociális fontosságát. A Tanács 320 fontot szavazott meg segélyezésükre és felhívta az angliai gyülekezetek figyelmét a segélygyűjtésre. Az adakozás most folyik.

Benedek Gyula.

Háboruellenes Egyesült Front. Az ifjak világszövetségének angliai szakosztálya, melynek 57 különböző országban vannak alosztályai, a legutóbbi és jelenlegi nemzetközi bonyodalmakkal kapcsolatban, határozott állást foglalt a béke mellett és kijelentette, hogy ezt az eszmét minden erejével terjeszteni igyekszik, mert az egyetemes fejlődésnek és a népek egymáshoz közeledésének egyetlen feltétele a béke. „Nekünk szükségünk van látásokra és célokra. Legelső célunk az, hogy megszervezzük a férfiak és nők egységes frontját, akik nem az erőszakban, hanem a józan észben bíznak, amely a nemzeti és nemzetközi vitákat megoldja. Bármilyen történik is a békéért és a nemzetközi együttműködésért küzdenünk kell s lehet valaki quäkker vagy kommunista, hívő vagy hitetlen, tradeunion-ista vagy bármilyen hittü, — mi befogadjuk a Háboruellenes Egyesült Front Mozgalmába“.

Benedek Gyula.

A „Keresztény Diákok Világszövetsége“ dec. 28-tól január 2-ig az Angliában lévő 79 teológiai főiskola hivatalos kiküldöttjeinek bevonásával és a kon'inensről jelentkező főiskolásokkal St. Andrew-ban teológiai konferenciát rendez. Az előadások tárgya: Apostoli jövendölések Jézus eljövételéről.

Benedek Gyula.

Gyászhir. *Szabó Mózes* Sepsiszentgyörgy város utolsó magyar pénztárnoka, nyug. körjegyző, az Unitárius Egyház Főtanácsának volt tagja, életének 69-ik évében hosszas és kínos szenvedés után november 6-án jobblétre szenderült. Jó ember, őszinte barát, hűséges férj, önfeláldozó hivatalnok volt, kinek halálát felesége: Kiss Etelka s nagyszámu közeli és távoli rokon gyászolja. Legyen csendes pihenése!

Szerkesztésért felel: VÁRI ALBERT.

